



VEILEDER

byggeskikk, arkitektur og gode råd

Vedlegg til kommunedelplan for kulturminnevern i Skien 2013–2024



SKIEN KOMMUNE

Innhold

Hvordan/Hvorfor	3	tema: tak og takstein	30
Før du går i gang	4	NYKLASSISISME	32
Husets tilstand og muligheter	5	tema: fasade, yttervegg og kledning	34
Sjekkliste	7	VILLABYEN I SKIEN	36
Lovverk, forskrifter og reguleringsbestemmelser	8	tema: vindu	38
Vern i kommunedelplan for kulturminnevern i Skien	9	FUNKSJONALISMEN	40
Våre omgivelser har alltid opptatt oss	11	tema: ytterdør	42
Tidslinje	13	HUSBANKEN OG TYPEHUS	44
EN STILREISE I SKIEN	14	tema: ornamentikk og detaljering	48
SVEITSER	15	tema: fargebruk	50
tema: gaterommet	18	En tur i nær bolighistorie	52
DRAGESTIL	20	Retningslinjer	55
tema: bygningsvolum	22	Rutiner for saksbehandling	56
JUGEND	24	Ord og uttrykk i kulturminnevernet	58
tema: hagen og utearealet	26	Kilder	61
NASJONALE STRØMNINGER	28		

Hvordan lese dette heftet?

Dette er et hefte for deg som går med planer om å pusse opp, restaurere, ombygge eller annet på ditt bevaringsverdige bygg. Heftet er ikke en fasit, alle bygg må vurderes i forhold til dets egen bakgrunn og historie. Heftet gir en oversikt over typiske trekk ved ulike stilperioder, noe som kan være til hjelp når du ønsker å sette i gang med et prosjekt på ditt bygg.

Hvorfor skal man ta vare på eldre hus og bygningsmiljøer?

Hus fra forskjellige tider har sine egne formspråk, og utseendet kan si mye om periodens levevilkår og estetiske holdninger. Hvis fasaden påføres vesentlige endringer kan dette gå tapt.

Når du behandler ditt hus godt vil det påvirke nabolaget på en positiv måte, og det kan være med på å gjøre området som helhet mer attraktivt.

Husets utseende angår oss alle

Hus er historie

Vakre hus er kultur

Gode hus er en ressurs

Planlegg godt! Er du i tvil: Spør om råd!

Før du går i gang

Vedlikehold er vern

Aktivt vedlikehold gir lang levetid. Man unngår unødige reparasjoner og utskiftninger. Alle tilbygg, påbygg og fasadeendringer er søknadspliktige. Dette gjelder også tiltak som å skifte ut kledning, vinduer, dører, listverk, trapper, piper og tekniske installasjoner som varmpumper.

Originalen er bedre enn kopien

Det som gir fasadene kvalitet, er de gamle bygningsdelenes overflater, skjevheter og dimensjoner. La huset og området fortelle sin historie! Dette preget forsvinner ved fullstendig renovering av fasadene. Ny kledning og nye vinduer, selv om disse er kopier, vil langsamt forandre bygningsmiljøet slik at det ser for perfekt og glatt ut. Nye materialer er ikke nødvendigvis best, gamle materialer er ofte av bedre kvalitet selv om de er preget etter mange års levetid.

Lag dokumentasjon

Sjekk kommunens byggesaksarkiv. Mål opp og dokumenter dagens løsning og legg dette ved byggesøknaden. Fotografér bygget med eksisterende detaljer for å registrere opprinnelig utførelse. Sjekk om det finnes dokumentasjon av husets tidligere utseende. Skal husets fasader tilbakeføres til et tidligere utseende, er det god hjelp i gamle fotografier.

Søk råd

Be kvalifiserte fagfolk om råd. Benytt deg av noen som har erfaring fra restaurering av eldre bygg, og be gjerne om referanser fra tidligere prosjekter. Det

kreves spesiell kunnskap på et høyt nivå for å jobbe med eldre bygg. Det kan også lønne seg å ta kontakt med en byggmester eller arkitekt som har gode lokalkunnskaper. Det lønner seg å planlegge tiltaket grundig. Det er ofte mulig å finne gode løsninger uten å foreta store inngrep.

Begrens endringer

Nye planløsninger bør løses innenfor husets hovedplan og bærevegger. Husene er ofte i bedre stand enn mange eiere tror. Det er viktig å sjekke om bygningsdeler kan brukes om igjen hvis fasadene må renoveres. Listverk, vindusbrett, overliggende kledning osv. er gjerne i brukbar stand. Materialene som ble benyttet i tidligere tider var ofte av svært god kvalitet og hadde kraftigere dimensjoner enn dagens materialer.

“et jevnt vedlikehold er det beste form for vern, og er i det lange løp også det mest økonomiske”

Riksantikvaren

Husets tilstand og muligheter

Grunnmur/sokkel

Sjekk om drenering rundt grunnmuren fungerer og at kjeller eller kryprom er ventilert (luker eller ventiler i murveggen).

Yttervegg/kledning

Veggfelt og kledning under vinduer bør sjekkes for råteskader på grunn av vannbelastning ved sålbenk. Disse veggene bør kontrolleres.

Vinduer

Sjekk utbedringsmulighetene for gamle vinduer. Trevirket er som oftest av meget god kvalitet.

Tak og beslag

Undersøk om taket er tett. Se etter lekkasje rundt takluker, piper, kilrenner, takrenner og nedløp. Sjekk muligheten for etterisolering av loftet.

Muligheter

Til slutt kommer spørsmålet om hvilke muligheter man har og hva som er nødvendig for å kunne ta i bruk det verneverdige huset. Kan nye eller endrede behov løses innenfor husets "fire vegger"? Er det behov for en utvidelse eller et påbygg/tilbygg? Trengs det bare vanlig vedlikehold og mindre bygningsmessige utbedringer? Ønsker huseier å bedre utseendet på bygningen eller er målet kun å øke komfort og bokvalitet?

Tilbygg, påbygg og garasje

Når man bygger på eksisterende hus er det viktig å gjøre det på husets premisser. Respekter husets utseende, og pynt ikke huset med noe det ikke har hatt. Tilbygg bør underordne seg hovedbygningsskroppen, og husets opprinnelige form må komme klart frem. Et tilbygg kan fort forstyrre balansen i husets proporsjoner, og "ødelegge" det originale uttrykket. Hvis det derimot gjøres riktig kan et tilbygg i enkelte tilfeller forbedre husets utseende.

Prinsipielle retningslinjer for utforming av påbygg og tilbygg:

- *Skala: tilbygget må ikke bli for stort.*
- *Husets opprinnelige form må komme klart frem.*
- *Materialer, form og farge på tilbygg må harmonere med hovedhuset.*

Når det kommer til garasjer gjelder de samme prinsippene. Utformingsmessig er det også viktig å skille garasjen fra boligen. Garasjen er et uthus og skal også fremstå slik. Det betyr at den skal ha en enkel utforming, og ikke "pyntes" på for å ligne på boligen. Det kan være en god idé å se på hvordan bygget/garasjen fremstår skalamessig i forhold til de andre nabohusene, og hvordan det passer inn i nærområdet. I et boligområde vil et stort antall hus med forskjellige påbygg og tilbygg til sammen kunne føre til en endring av bebyggelsens helhetlige karakter, og dermed senke kvaliteten og attraktiviteten på området.

SINTEF- Arkitektur og byggteknikk, skriver i sin veileder for bevaringsverdige bygninger "Fiin gammel aargang":

Rekkefølgen for gjennomføring av tiltak bestemmes hovedsakelig av tre forhold:

1. Hva som er enklest å gjennomføre (teknisk)
2. Hva som er mest skånsomt (for bygningen)
3. Hva som er billigst (mest sparing for pengene)

I henhold til disse kriteriene får man følgende generelle rekkefølge for Enøk-tiltak:

1. Tetting
2. Isolering av tak og gulv
3. Utbedring av vindu
4. Styring av temperatur
5. Mer effektivt utstyr
6. Skifte til mer miljøvennlige energikilder



Sjekkliste

for bygg i hensynssoner, på vernelisten eller i spesialområde bevaring

En tydelig og forutsigbar prosess er det beste utgangspunktet for å få et godt resultat. Jo bedre grunnlag du har gjort før innsending av søknad, jo lettere blir det å få søknaden behandlet. Prosessen ved en endring eller restaurering av et bygg starter ikke når søknaden er innsendt til behandling hos kommunen, men når man går i gang med å forstå hvordan tiltaket skal forholde seg og tilpasses det opprinnelige bygget.

Dette grunnlaget er det du som huseier av et vernet bygg som har ansvar for å gjøre.

Vernestatus

Ligger huset i en hensynssone, i spesialområde bevaring eller er det oppført på vernelisten? For bygg på vernelisten og i hensynssonene gjelder de samme retningslinjene (se side 55). Hvis bygget ligger i spesialområde bevaring er det egne bestemmelser. Finn ut hva som gjelder for ditt hus, så vet du hva du må forholde deg til før du går i gang med planleggingen.

Opprinnelse

Kommunen kan ha opprinnelige tegninger i sitt arkiv. Tegninger eller eldre foto er gode kilder til å forstå bygget når man ønsker å tilføre bygget et nytt element, eller gå tilbake til tidligere utførelse.

SEFRAK

Dersom bygget er registrert finnes det som regel informasjon om husets opprinnelse, materialer, endringer og foto fra registreringen. Bygg i SEFRAK-registeret er fra før 1900, men gir ingen vernestatus.

Tilstand

Undersøk bygningsdelen som skal skiftes ut grundig. Ta kontakt med en håndverker som har erfaring med å vurdere restaureringsbehov på eldre bygg. Kanskje tiltaket blir mindre omfattende enn man først trodde var nødvendig. Eller man ser andre muligheter og løsninger enn det man først hadde forestilt seg.

Materialvalg

Den beste løsningen for bevaringsverdige bygg er å bruke materialer som opprinnelig ble brukt på huset. En investering i gode materialer kan spare deg for utskiftninger og nye kostnader senere. Kanskje er ikke forskjellene så store som man først trodde, og resultatet og helheten ved bruk av riktige materiale blir også bedre. Dersom du skal i gang med et stort restaureringsprosjekt finnes det flere muligheter hvor privatpersoner og foreninger kan søke tilskudd.

Tilskuddsordninger:

Riksantikvaren (middelalderbygninger fra før 1537) www.riksantikvaren.no

Telemark Fylkeskommune (fredete bygg) www.telemark.no

Statens Landbruksforvaltning (SMIL-midler) www.slf.dep.no

Stiftelsen UNI. For foreninger og privatpersoner www.stiftelsen-uni.no/stotte

Stiftelsen Norsk Kulturarv.
For organisasjoner, foreninger og privatpersoner. www.kulturarv.no

Norsk Kulturminnefond.
For organisasjoner, lag, privatpersoner. www.kulturminnefondet.no

Sparebankstiftelsen DnB Nor. For lag og foreninger. www.sparebankstiftelsen.no

Det finnes også ulike legater som gir midler til kulturminnevern og bygningvern

Lovverk, forskrifter og reguleringsbestemmelser

Alle endringer av eksisterende bygg er søknadspliktige etter Plan- og bygningsloven §§ 20-1 og 20-2.

Dette omfatter blant annet endringer i fasader, tilbygg, påbygg, vesentlige reparasjoner, vesentlig ombygging, bruksendring og riving.

Søknadsplikten gjelder for alle bygg uavhengig av om bygget har en vernestatus eller ikke.

I saker som berører bevaringsverdige bygg og områder er det kommunen etter råd fra fylkeskommunen som skal ivareta hensynet til kulturminnevernet.

Nybygg og fradeling av tomter er også søknadspliktige arbeider der hensynet til kulturminnevernet kan bli berørt.

Plan- og bygningsloven

Kulturminner, kulturmiljøer og landskap kan sikres i kommuneplan på tre måter:

Hensynssoner med bestemmelser/retningslinjer: § 11-8

Bestemmelser til arealformål: §§ 11-10 og 11-11

Generelle bestemmelser: § 11-9

Plan- og bygningsloven setter rammer rundt plan- og byggeprosessene, og den setter krav til resultatet: byggverket. Plan- og bygningslovens § 29-2 setter krav til visuelle kvaliteter for alle søknadspliktige tiltak, og § 31-1 setter krav til ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk.

Teknisk forskrift

Forskrift om tekniske krav til byggverk (og produkter til byggverk) (TEK) setter krav til tiltak som omfattes av pbl. Forskriften har også en veiledning.

Kulturminneloven

Lov om kulturminner (kml) er, sammen med plan- og bygningsloven, det lovverket som styrer bevaring av kulturhistoriske verdier. Loven sikrer blant annet automatisk fredning av visse kulturminner, og gir adgang til vedtaksfredning av objekter og områder, både av eksteriør og interiør.

Gjeldende reguleringsplan

Med dette menes reguleringsplan med tilhørende bestemmelser med formål spesialområde bevaring. Planen skal blant annet sikre de gamle bygningsmiljøene gjennom fortsatt vern og videreføre dimensjonene og materialbruken i bevaringsområdene.

Vern i kommunedelplan for kulturminnevern i Skien

Hensynssoner

Hensynssoner er et nytt virkemiddel og gir nye muligheter til å ivareta kulturminner, kulturmiljøer og kulturlandskap. Hensynssonen skal vise hvilke viktige hensyn som skal ivaretas innenfor sonen, uavhengig av hvilken arealbruk det planlegges for.

Vernelisten

Enkeltbygg som ligger utenfor de nye hensynssonene og spesialområde bevaring, blir listeført. Bygg av høy antikvarisk verdi skal behandles etter antikvariske prinsipper.

Retningslinjer

I Skien er det knyttet et sett med retningslinjer til hensynssonene for bevaring og bygg på vernelisten. Disse er å finne på side 55 i dette heftet.



Forsiden på den nye kulturminnevernplanen for Skien kommune



Våre omgivelser har alltid opptatt oss

5.11.81

En av de største endringer på 20 år i det norske samfunn: De eldre by-områders kvalitet gjenoppdaget

— Vi ser konturene av et regimeskifte i by-politikken, sier Peter Butenschøn

Tekst og bilder: Bjarne Tveito

□ Gjenoppdagelsen av de eldre bydelers kvaliteter som bo-områder er kanskje den største endring i det norske samfunn i de siste 20 år ved siden av oljen, sier Peter Butenschøn, sekretær i den norske bymiljø-

kampanjen som europeiske byer har tatt til. □ For bare 10 om å rive gamle i nesten samtlige er nå forlatt og i stedet program-

— Hva er det egentlig som har skjedd?

— Planene om riving av eldre bydelers ble utarbeidet fordi man mente da gamle husenes estetiske standard var for dårlig. Vi så ikke lenger enn det. Vi så ikke at de gamle bydelers kvaliteter som nye boligfelt ikke har. De sosiale kontakter — ved at folk har bodd der i generasjoner — er en slik kvalitet. Det at bysentret med sine gater og parker er boligens nærområde, er en annen kvalitet. Vi var også for tungene til å oppfatte hva det ville innebære sosialt og økonomisk å rive mennesker opp fra et rot-festet miljø. Nærmere utredninger har vist at de samfunnsøkonomiske omkostninger ved å rase eldre bydelers og flytte mennesker til nye, er langt større enn man tidligere regnet med. Dette er noe av bakgrunnen for at rivingsplanene nå er forlatt over hele linja til fordel for

søkelys på bymiljøet

byformylingsprogrammer og utbedringer.

— For 1-2-3-4-familien — Også andre grupper? — Ja. Vi har det forhold at nye regner med. Dette er noe av bakgrunnen for at rivingsplanene nå er forlatt over hele linja til fordel for



LOKALNYTT

TA • Bjarne Tveito
Foto: Karl-Otto Tønnessen

Sekretær Peter Butenschøn i Bymiljø-kampanjen til TA: Eldre boligområder i by-sentrene har kvaliteter

□ □ □ De eldre boligområdene ved bysentrene har kvaliteter som vi tidligere ikke har vært tilstrekkelig oppmerksomme på. Det gjelder blant annet nærheten til venner, til forretninger og det sosiale liv i gater, plasser og parker.

Dette sier sekretæren i hovedkomiteen for den landsomfattende Bymiljøkampanjen 1980-81, Peter Butenschøn, i en samtale med Telemark Arbeiderblad. Det er nå i gang en tilsvarende bymiljøkampanje over hele Europa — med Europarådet som initiativtaker.

Planene i Skien

— Men i en by som Skien er det jo planlagt nye gjennomgangsgater for både tettopp kjørte eldre byområder som Væter Ring, Bakken og Mærnesro-Huken, og i bla. Hesselberggata som skjærer seg rett gjennom et boligstrøk. Har det jo snart blitt motarbeidet, Butenschøn?

— Jeg kjenner ikke de gamle planene i Skien så nær, men generelt går bymiljø-kampanjen inn for at de bynære boligområdene ikke nå ses på som et reservede for sentrums-ekspansjon og økt privatbilisme.

— Hvor skal så biltrafikken for eksempel til og fra Gulabbykjøren i Skien gå?

— Hvorfor skulle en kommune føle seg forpliktet til å legge til rette for alle ønsker om bruk av privatbil til og fra bykjernen — til forringelse for andre behov? Det å bygge og utvide vegger har i de senere år vært sett på som et behov som

automatisk skal oppfylles — men det ikke har vært samme automatikk når det gjelder andre behov — som for eksempel barns behov for å kunne ferdes mest mulig trygt også i de bynære områdene. En har litt til i alt for liten grad sett på minussidene ved å bygge stadig nye og større vegger til og fra bysentrene. Og minussidene er betydelige: Det dreier seg om boligområder som skjeres tvers av, om store forurensning og trafikkdåd. En skal også huske at det trolig ikke er biltrafikken som er i ferd å bli byens fremtid. For det meste gjelder trolig av pensjonistene uten bil, av hjemmearbeidende kvinner, ungdom, handikappede og andre som ikke daglig bruker bil, men som i stor utstrøking får utlempelse.



Peter Butenschøn. Det kan flere ikke være opplatt og vedtatt at et bysentrum bare skal være kontorer og forretninger. En bør også kunne ha noe i byen å gjøre selv om en ikke har penger i pungen og ikke kjører bil. Det kunne vært morsomt å få undersøkt hvor mange av de som befinner seg i bykjernen, som har kommet dit med privatbil og hvor mange som har kommet dit med buss, sykkel eller til fots. Da kunne en kanskje få et bilde av det urimelige i å prioritere håndkøstet så sterkt på bekostning av andre verdier.

— Det kan flere ikke være opplatt og vedtatt at et bysentrum bare skal være kontorer og forretninger. En bør også kunne ha noe i byen å gjøre selv om en ikke har penger i pungen og ikke kjører bil. Det kunne vært morsomt å få undersøkt hvor mange av de som befinner seg i bykjernen, som har kommet dit med privatbil og hvor mange som har kommet dit med buss, sykkel eller til fots. Da kunne en kanskje få et bilde av det urimelige i å prioritere håndkøstet så sterkt på bekostning av andre verdier.

— Det kan flere ikke være opplatt og vedtatt at et bysentrum bare skal være kontorer og forretninger. En bør også kunne ha noe i byen å gjøre selv om en ikke har penger i pungen og ikke kjører bil. Det kunne vært morsomt å få undersøkt hvor mange av de som befinner seg i bykjernen, som har kommet dit med privatbil og hvor mange som har kommet dit med buss, sykkel eller til fots. Da kunne en kanskje få et bilde av det urimelige i å prioritere håndkøstet så sterkt på bekostning av andre verdier.

TA 5.11.81

Sekretær Peter Butenschøn i Bymiljø-kampanjen til TA: Truselen mot by-nære boligstrøk må fjernes



Generelt går bymiljø-kampanjen inn for at de by-nære boligområdene i Skien ikke må sees på som et reservareal for sentrums-ekspansjon og økt privatbilisme, sier sekretæren i hovedkomiteen for den landsomfattende bymiljøkampanjen 1980-81, arkitekt Peter Butenschøn (bildet), i en samtale med Telemark Arbeiderblad.

De eldre bolig-områdene ved bysentrene har kvaliteter som vi tidligere ikke har vært tilstrekkelig oppmerksomme på. Nå har vi fått en annen innstilling. Bypolitikken vil nå mer og mer gå ut på å satse på de sentrale eldre bolig-områdene — ved å fjerne den tidligere truselen som

Flere boliger i sentrum

— Bymiljøkampanjen vil altså at det skal settes mer på sentrale boligområder og at det skal bygges flere boliger i byens sentrum. Men blir ikke sentrale tomter veldig dyrt?

— Det er riktig nok at sentrale tomtegrunner er dyre i sentrum enn utenfor. Det er vel også hovedgrunnen til at byplanleggerne har gått inn for å bygge så nye utleierboliger. Men dette er et slikt enkelt regnestykke.

En må ta i betraktning at kommunene må ut med store grunnlagsinvesteringer til vann og kloakk, til skoler etc. i de nye strøkene — samtidig som en ser at skole i sentrale strøk ikke lenger blir fullt utnyttet eller må legges ned. Disse store kommunale grunnlagsinvesteringene i nye områder må fordies på byens innbyggere gjennom skatteene. Forenkelt sagt undersøkelser har vist at det — når alt tas i betraktning — er dobbelt så dyrt å bygge på jomfruelig mark som inne i byene. Vi mener derfor at det er god økonomi for alle byer å ta

varer på sine ressurser ved å bygge videre på de bynære områder.

— Disse ideene har begynt å få gjennomslagskraft de siste årene? — Ja, det er helt klart at en uttalelse stikk i strid med tidligere byplanpolitikk nå er underveis. Vi opplever et sterkt krav nedover i gresslola — fra folk som føler at de rester de har i byen, er truet ved den byplanpolitikk som er ferd. Samtidig er det også et press ovenfra — fra politikere som i disse med tanke på bydelers fordeler for i stedet å investere mer nye.

Men vi har ovenfor også en viss skepsis mot bysentrene, fordi det er litt vanskelig å komme i gang. Vi har dessuten en viss skepsis fra folk ved byplanmyndighetene, fordi en satser på eldre boligområder nær bysentrene betyr en omstilling av et velkommet apparat.

Vi må få en ny bypolitikk som legger vekt på sosiale verdier, som kan styrke naboskap og fellesskap og foreningsliv — som kan utvikle mellomnivået mellom individ og kommune, slik at initiativ og virksomhet fremmes, sier Peter Butenschøn.

Eldre boligområder har unike kvaliteter som ikke kan gjenskapes på samme måte i nye boligområder. Ved å tillate større endringer over tid, vil områder miste sitt opprinnelige preg og egenart, og forankring i byens historie.

Bevaring av boligområder i Skien er et tema som har vært diskutert flere ganger tidligere. For over 30 år siden var handel og flere boliger i sentrumsnære områder også mye omdiskutert, og det blir sikkert diskutert i fremtiden også.



Tidslinje: stilperioder og historiske hendelser

1850 1860 1870 1880 1890 1900 1910 1920 1930 1940 1950 1960 1970

Sveitser 1840–1920

- o 1854 Norges første jernbanestrekning åpner (Oslo-Eidsvoll)
- o 1866 Ibsen skrev *Brand*
- o 1867 Hjalmar Johansen født (-1913). Polfarer og idrettsmann
- o 1867 Ibsen skrev *Peer Gynt*
- o 1870 Kittilsen & Hansens Tresliperi etablert
- o 1886 Den siste store bybrannen i Skien

Dragestil 1890–1910

- o 1890 Ibsen skrev *Hedda Gabler*
- o 1893 Skien Aktiemølle etablert

Jugend 1890–1920

- o 1899 Nationalteatret åpner 1. september
- o 1904 Skiens Tobakkfabrikk etablert

Nasjonale strømninger 1905–1930

- o 1905 Arkitekt Heinrich Karsten etablerer praksis i Skien

Nyklassisisme 1910–1930

Villabyen i Skien (Sorenskriverstil) 1900–1930

- o 1917 Bratsbergbanen åpner
- o 1918 Bakkens skofabrikk etablert
- o 1924 Trio Bryggerier etablert

Funksjonalismen 1930–1945(-60)

- o 1930 Stockholmsutstillingen åpner 16. juni
- o 1931 Menstadslaget 8. juni

Husbanken og typehus 1945–1970

EN STILREISE I SKIEN



SVEITSER

*Monsieur Ballon:
De er jo norsk?*

*Peer Gynt:
Af Fødsel, ja!
Men Verdensborger af
Gemyt.*

"Peer Gynt" (4. akt), 1867.
Dramatisk dikt av
Henrik Ibsen



Herman Baggers gate
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

Sveitser

1840–1920

Fra andre halvdel av 1800-tallet ble sveitserstilen erklært for god boligarkitektur. Ingen byggestil har satt et slikt preg på det norske landskapet som sveitserstilen, så vel i byene som på bygdene. Stilen innebar et brudd med den eldre byggetradisjonen, og den fjernet tidligere regionale forskjeller innen byggeskikken.

Sveitserstilen ble allerede i 1840 introdusert av den danske slottsarkitekten Frants von Linstow (1787–1851). Han bruker det nye formspråket i trevirke til vaktstuen ved slottet og til Grotten (kunstnerboligen ved slottet). Frem til slutten av 1800-tallet var det hovedsaklig tyske og danske arkitekter som tegnet monumentalbygg, og forbildene ble hentet fra europeisk steinarkitektur. Mange av de norske arkitektstudentene dro ofte til Tyskland og tok med seg nye impulser tilbake til Norge. I Norge var og er trevirke en naturlig ressurs som byggemateriale. Det passet godt til sveitserstilen, som forutsetter tre som byggemateriale, både til konstruksjonen og ikke minst til dekorasjonsdetaljene. Stilen ble godt mottatt og spredd gjennom nye moderne bygg som jernbanestasjoner og turisthoteller. Etter hvert spredde sveitserstilen seg gjennom kataloger og kurs til byggmestere og selvbyggere.

Kjennetegnene for stilen var høy grunnmur, takutstikk og store vindusflater i en ny ruteinndeling: T-postvinduer/krysspostvinduer. Noe av det karakteristiske ved stilen var dekorative utskjæringer i gavlen og listverket. Med ny teknologi som sirkelsagen, og med bruk av ranke-sjablonger, ga dette mulighet til å dekorere husene med rike snekkerdetaljer. For å understreke de dekorative detaljene ble disse malt i en mørkere farge enn veggflatene. En annen viktig detalj var verandaen, som ble symmetrisk plassert på bygningskroppen, men det ble ikke tatt hensyn til å bygge den mot solsidene (øst-vest-retning). Trolig sto den på stas og var nesten aldri i bruk. Dersom verandaen var på to etasjer eller var

innrammet i glass, kunne den vise seg som et status-symbol. I kjølvannet av sveitserstilen oppstod en trehusarkitektur med innslag av nygotiske stiltrekk. Dette vises først og fremst i en bratt takvinkel som skaper en spissbuelignende gavl. Utover det kjennetegnes stilen av taktekking med skifer, asymmetrisk fasade, T-vinduer og vertikal utforming. Denne varianten av trehuskonstruksjon ble hovedsakelig bygget i byene og kan betegnes som en byborgerstil. Ofte er denne hustypen plassert på et gatehjørne med store butikkvinduer, som var noe helt nytt i tiden.



Tegning fra kommunens arkiv



Snipetorggata
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

Sveitserstilen i Skiensområdet

I Skien og på gårdene i omegn ble sveitserstilen svært populær. De tidlige husene hadde laftet tømmerkonstruksjon, men svært ofte finner vi eldre boliger som ble modernisert ved å bruke sveitserstilen, en løsning som ble betegnet som "hatt og frakk". Derfor finnes det i Skien hus som ikke har alle de karakteristiske detaljene, som for eksempel symmetri. Som i resten av landet ble de første husene tegnet av arkitekter, men etter hvert tok lokale byggmestere over.

I Skiendistriktet var det først og fremst byggmester Svend Sigurdsen og hans ansatte som bygget sveitserhusene. På et tidspunkt hadde Sigurdsen 80 ansatte og et godt renommé når det gjaldt kvaliteten på arbeidet.

Når det gjelder den nygotiske varianten av trehusarkitekturen finnes flere eksempler i Skien, blant annet på Gimsøy og i Duestien. Ofte er husene bygget på gatehjørner med datidens moderne sprossefrie butikkvinduer.



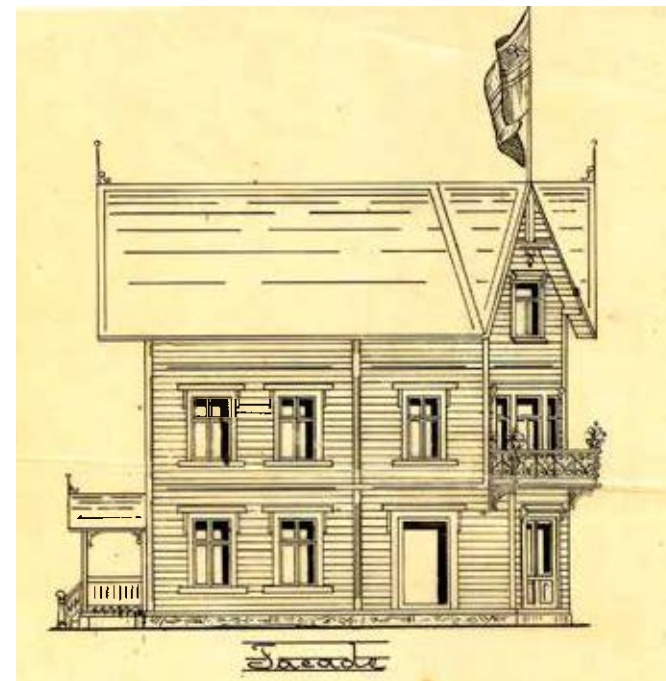
Duestien i 2012
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila



Byggmester S. Sigurdsen
Foto fra boken *Bymiljøer fra i går til i dag, trekk fra utviklingen i Skien og Porsgrunn etter 1945* (1980) av Tor Kjetil Gardåsen



Herman Baggers gate
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila



Duestien. Nygotisk variant av trehusarkitektur i Skien
Tegning fra kommunens arkiver



Riving av Liegaten 15 1976 under ett tilsynelatende sveitserbygg finner vi en tømmerkjerne. Foto fra boken *Bymiljøer fra i går til i dag, trekk fra utviklingen i Skien og Porsgrunn etter 1945* (1980) av Tor Kjetil Gardåsen

gaterommet



Snipetorp
Området stammer fra før bybrannen i 1886. Tett trehusbebyggelse i linje med gateløpet.



Sing Sing
Plasseringen i terrenget skaper et indre rom mellom byggene.



Falkum
Tydelig bebyggelsesstruktur. Villabebyggelse med store hager.



Sentrum
Karakteristisk gatenett og kvartalsstruktur.

sveitser

drage

jugend

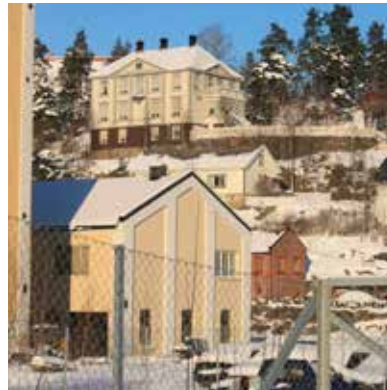
nasjonale strømninger

Eksisterende bygningers plassering i gaterommet, proporsjoner, takform og materialbruk er viktige å ta hensyn til når man skal planlegge et nytt bygg eller tilbygg med moderne eller mer tradisjonelt uttrykk i hensynssonen. Legg merke til hvordan den overordnede bygningsstruktur i området framtrer på kartverket.

tema:



Bakken
Bynært boligområde med sterk vekst etter 1886. Tett småhusbebyggelse.



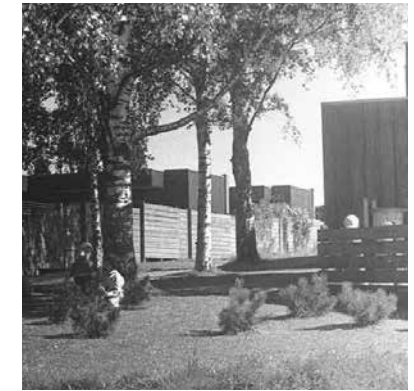
Røråsen
Boliger for Skotfoss Brug. Plasseringen av boligene i terrenget gjenspeilet beboernes status.



Brekke kolonihage
Nøktern utforming. Areal rundt byggene til dyrking av mat.



Falkum
Villabebyggelse med store hager.



Nordre Falkum
Store åpne rom mellom byggene til lek og opphold for beboerne.

Rødborge
Fokus på god tilpasning av bygningene i forhold til terrenget.

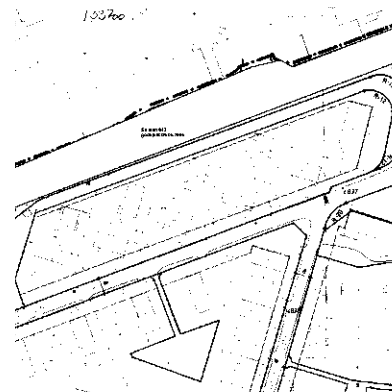
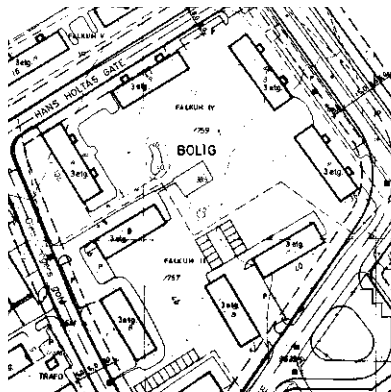
nyklassisme

funksjonalisme

boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970



Nordre Falkum
Utsnitt fra reguleringsplanen. Typisk arkitektur og tomtestruktur for 1950-tallet.

Gimsøy
Utsnitt fra reguleringsplanen ved Dag Eilivssonsgate. Særegen tomtestruktur.

Rødborge
Tundannelse mellom husene.

Enggrav
Utsnitt fra reguleringsplanen. Tundannelse, "tett og lav". Små rom dannes rundt husene.

DRAGESTIL



*Jeg sitter paa
berget og ser ned paa de
skummende
bølger*

"Fruen fra havet", 1888.
Dramatisk dikt av
Henrik Ibsen

Dalen Hotell
Foto: Eirik Solheim, Oslo, Norway. www.eirikso.com (wikimedia commons)

Dragestilen

1890–1910

På slutten av 1800-tallet oppstod det sterke nasjonale strømninger som etter hvert viste seg i byggeskikken under betegnelsen Dragestilen. Nasjonalromantikken var i høysetet, og byggestilen ga utløsning for noe i tiden som lenge hadde ventet på å ta form.

Dragestil og sveitserstil har mange likhetstrekk som vises i bygningsvolumet, som høy grunnmur og vekt på dekorative detaljer under store takutstikk. Disse laftede tømmerbygningene vakte stor oppsikt i sin tid. Datidens fremste arkitekter hentet inspirasjonen fra stavkirker og norske middelalderloft og stabbur. Det som karakteriserer dragestilen er laftet tømmer med utspringende annen etasje, slik som gamle stabbur, og drageornamentikken og svalgangen er hentet fra stavkirkene. Byggene ble oppført i godt håndverk, og nytidens maskinelle laftetømmer. Imidlertid fikk den ikke den samme gjennomslagskraften som sveitserstilen. Likevel ble den svært populær i den korte tiden den besto, spesielt blant borgerskapet. Dragestilen oppstod i Kristiania, og ble lenge kalt Holmenkollstilen, da det ble oppført en rekke bygninger i dette området, som Frognerseieren og Holmenkollen turisthotell.



Havevegen
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

Dragestilen i Skiensområdet

I Telemark oppføres Dalen hotell (1894), Croftholmen (1895) og Vår Frues kirke i Porsgrunn (1899) med en kombinasjon av sveitserstil og dragestil. Disse er tegnet av Porsgrunnsarkitekten Haldor Larsen Børve (1857–1933). Han hentet inspirasjon fra stavkirkearkitekturen. I Skien, som andre steder i landet, ble ikke dragestilen like populær som sveitserstilen. Enkelte bolighus ble oppført i dragestil, men ofte var det heller sveitserhus med elementer fra dragestilen, slik som spir og listverk på taket.



P.A. Munchs gate nord
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

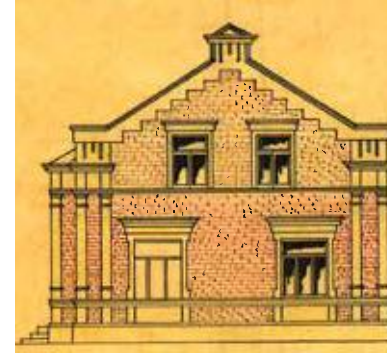


Croftholmen
Foto: Marianne Hauseter Sarkkila



Croftholmen
Foto: Marianne Hauseter Sarkkila

bygningvolum



sveitser

drage

jugend

nasjonale
strømninger

Utformingen og bruken av ulike bygningvolum endrer seg i de ulike periodene. Det veksles mellom ulike måter å sette sammen bygningvolumet på, både symmetrisk og asymmetrisk. Forståelsen av dette er spesielt viktig dersom man har et ønske om å tilføre bygget et nytt volum.

Bygninger i én, halvannen eller to etasjer. Arker og tårn.

Gavlmotiv med åpne eller innglasset verandatilbygg fremhevet fasaden.

Tilbygg i bakkant gir bygget en L-form.

Tilbygget kan også ha svalgang.

Høy grunnmur i naturstein.

Asymmetrisk grunnplan.

Kraftige takutstikk.

Svalgang.

Bygninger i halvannen etasje.

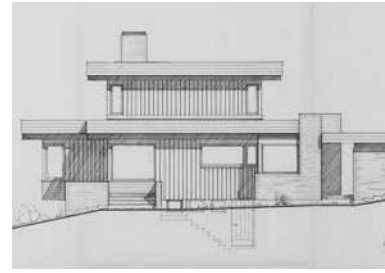
Asymmetrisk grunnplan med ark på én side.

Karnapp og balkongutbygg, kantet eller halvrundet.

Bygninger i halvannen eller to etasjer.

Kubeformet bygningkropp.

Særegen ark formet som en bue eller kantet.



nyklassisme

funksjonalisme

boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

Bygninger i halvannen eller to etasjer.

Kubeformet bygningskropp.

Bygninger i én eller to etasjer.

Rektangulær eller kubeformet bygningskropp.

Kan være assymetriske.

Kan ha buede karnapper.

Bygninger i halvannen eller to etasjer.

Rektangulært grunnplan.

Frittliggende og klart definerte volumer.

Bygning i én eller to etasjer, da med murt/støpt sokkeletasje.

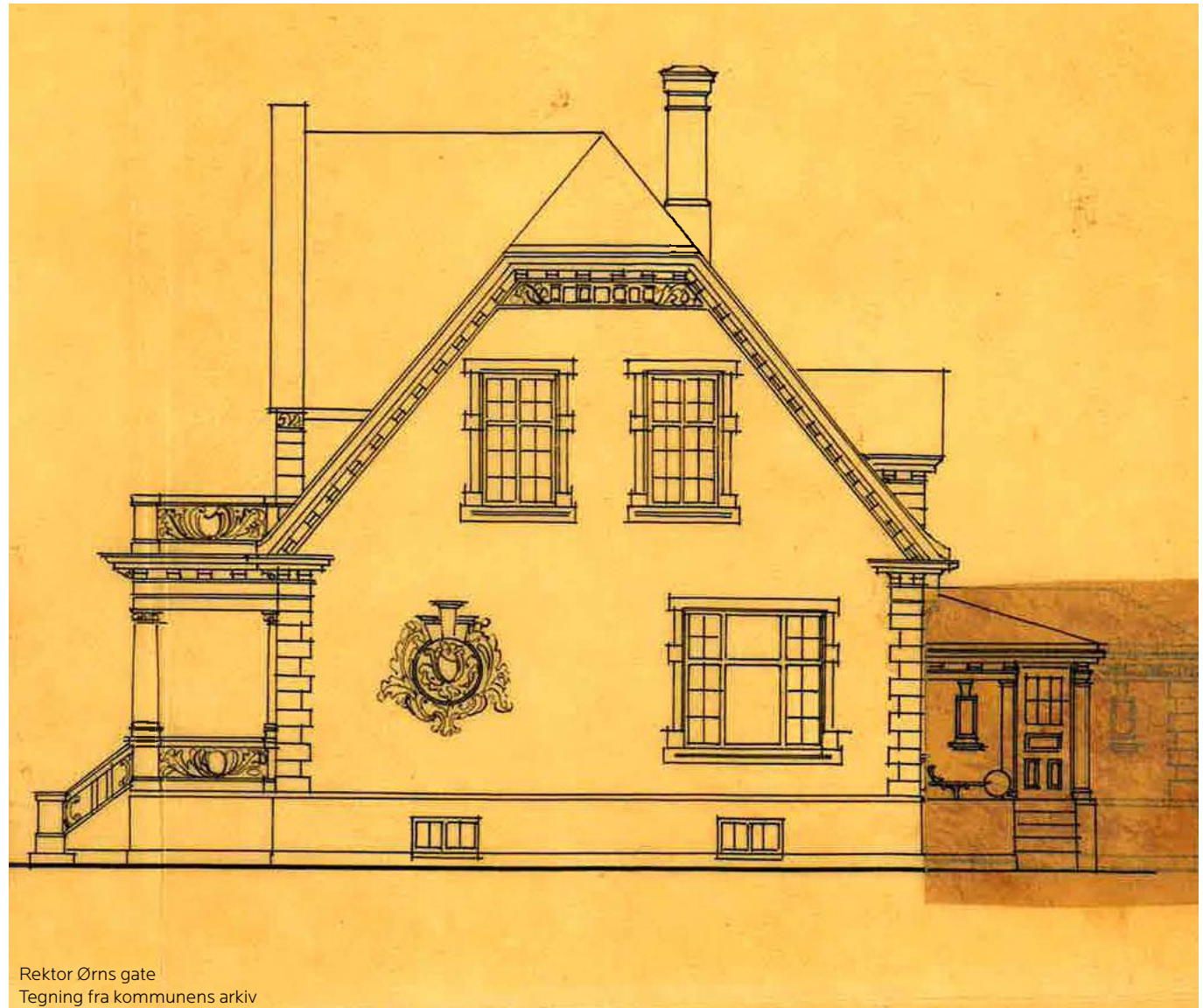
Rektangulært grunnplan.

Bygning i én etasje, eventuelt med kjeller.

JUGEND

*Klokken ti, da kommer
han altså. Jeg ser ham
for meg. Med
vinløv i håret. Het og
freidig*

"Hedda Gabler", 1890
av Henrik Ibsen



Rektor Ørns gate
Tegning fra kommunens arkiv

Jugend

1890–1920

Jugendstilen, eller art nouveau, var en helt ny byggestil, og var en motreaksjon til tidens kopiering av stilelementer fra eldre tid (historismen). Den ble skapt av en håndfull belgiske, engelske og østerrikske arkitekter og brukskunstnere på slutten av 1800-tallet. Det er først og fremst vektleggingen av en ny type dekor som preger stilretningen. Den er bygd opp enten av geometriske eller organiske figurer med stiliserte dyre- og planteformer. I Norge kunne den få en nasjonalegenart hvor enkelte arkitekter brukte ornamentikk hentet fra norsk vikingtid, men oversatt til jugendstilens svungne linjeføring. Jugendstilen er først og fremst knyttet til mur- og monumentalbygg. Flere norske arkitekter fikk god kjennskap til jugendstilen da Ålesund ble bygget opp etter storbrannen i 1904. Ellers ble arkitekter og byggmestere kjent med jugendstilen gjennom de tallrike tyske og østerrikske tidsskriftene om nye stilidealer og materialbruk som "sirkulerte" i Norge.

I Norge oppsto det en type "trehus-jugend". Byggmestere kunne etter hvert kjøpe ferdige typetegninger. Det ble også på et tidspunkt produsert ferdighus med jugend-elementer. Den mest rendyrkede jugendstilvilla finnes i Ålesund – enkefru Devolds villa, som er tegnet av arkitekt Hagbarth Martin Schytte-Berg (1860–1944). Villaen viser en asymmetrisk fasade, mye bruk av svungne linjeføring, åpning med et inntrukket inngangspart, buet karnapp, sagaornamentikk og jugendvinduer. Da jugendstilen gjorde sitt inntog i Norge, begynte samtidig en rekke nye stiluttrykk å gjøre seg gjeldende. Derfor finnes det store variasjoner av boliger med denne stilretningen.

Jugend i Skiensområdet

I Skien finnes det en rekke boliger som har vært preget av jugendstilen. Den nye forståelsen av trehus-jugend fikk i Skien asymmetrisk fasade med glassveranda, mansardtak og de karakteristiske vinduene. Imidlertid er det også i Skien variasjoner av jugendstilen. Det vises særlig i de områdene hvor sentrale arkitekter i samtiden gjorde seg gjeldende. I denne sammenhengen kan arkitekten Heinrich Joachim Sebastian Karsten (1873–1947) nevnes.

Med sin basisutdannelse i Norge og videreutdannelse i Tyskland, fikk Karsten god kjennskap til jugendstilen. I tillegg ble han ytterligere godt kjent med stilarten gjennom sin arbeidspraksis med gjenreisningen av Ålesund.

I mange av hans villaer finnes det flere elementer fra jugendstilen, som vises med inntrukket veranda og inngangsparti samt karnapp. Enkelte av villaene har også vinduer og dører i den mer kostbare varianten hvor glasspartiet er innrammet i buet karm. Karsten hadde et godt renommé, og hans staslige villaer har trolig påvirket byggmestere og andre lokale arkitekter rundt omkring i distriktet.

Vi finner flere jugendinspirerte boliger i Skien, for eksempel i området rundt Brekkeparken/Øvregate. Imidlertid kan det her synes som at byggmestere har hentet inspirasjonen fra typetegninger som ble produsert i tiden. Dette fordi vi kan finne lignende eksempler andre steder i Norge.



Magnus gate
Foto: Anne Helle Skifjeld



Enkefru Devolds villa i Ålesund
Foto hentet fra Jugendsenterets nettsider

hagen og utearealet

den romantiske landskapshagen 1790–1850 1800-tallets hager 1840–1910 nyformalismens hager



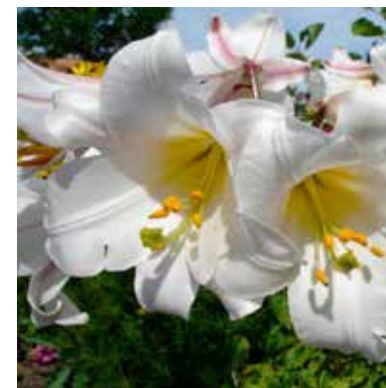
Hageridderspore. Foto: H. Zell (wikimedia commons)



Hestekastanje. Foto: H. Zell (wikimedia commons)



Alperose. Foto: Jerzy Opiola (wikimedia commons)



Kongelilje. Foto: Ulf Eliasson (wikimedia commons)

sveitser

drage

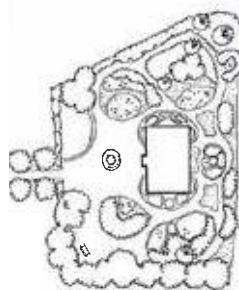
jugend

nasjonale strømninger



Romantisk landskapshage. Tegning av Ingfrid Lyngstad, landskapsarkitekt

Organisk formspråk. Eksotiske planter, adskilt kjøkkenhage, vannanlegg. Grotter, hytter og lysthus.



1800-talls hagen. Tegning av Ingfrid Lyngstad, landskapsarkitekt

Både geometrisk og organisk formspråk. Slyngende stier, hagemøbler i støpejern, skulpturer, benker i stein eller metall. Klassiske og italienske forbilder. Terrasser med balustrader og trapper i naturstein. Mange nye busker og trær, også vintergrønne. Uvanlige vokseformer og bladfarger.



Villa i Grønnegata, Homansbyen i Oslo 1872. Foto: Oslo Museum



Jubileumsutstillingen i Frognerparken i 1914. Foto: Oslo Museum

Formal hagestil med geometrisk formspråk. Nyformalismens hager var en reaksjon mot viktoriatidens overfylte og kunstige hagestil. Ideen om hagebyen tok utgangspunkt i den nyformalistiske hagestilen.

tema:

Vær forsiktig med å tilføre huset noe fremmedartet. En uteplass i kontakt med hagen harmonerer bedre med husets form, og gir mange muligheter til utforming

1900–1930

funksjonalismens hager 1930– i dag



Krypmispel. Foto: Cillas (wikimedia commons)



Kinagullrose. Foto: Sten Porse (wikimedia commons)



Crimson Glory. Foto: Luitold (wikimedia commons)



Ringblomst. Foto: H. Zell (wikimedia commons)



Petunia

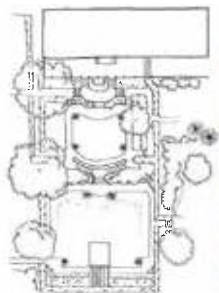
nyklassisme

funksjonalisme

boligen 1950

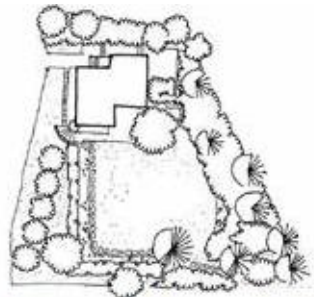
boligen 1960 ferdighus fra 1960

boligen 1970



Nyformalistisk hage.
Tegning av Ingfrid Lyngstad, landskapsarkitekt

Stramme linjer og rom i hagen.
Murer, trapper og singelganger.
Hardføre staudebed og klippede hekker.



Funkishage med innrammet plenflate.
Tegning av Ingfrid Lyngstad, landskapsarkitekt

Både geometrisk og organisk formspråk. Bruksplener, hardføre og lettstelte planter, enkelt vedlikehold.



Funkisvilla med åpen plenflate på baksiden av huset, 1935.
Foto: Oslo Museum



Boligblokk på Lambertseter, 1958. Naturtomt rundt blokkene.
Foto: Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek

Innslag av naturtomt, både rundt eneboligen og blokkbebyggelsen.

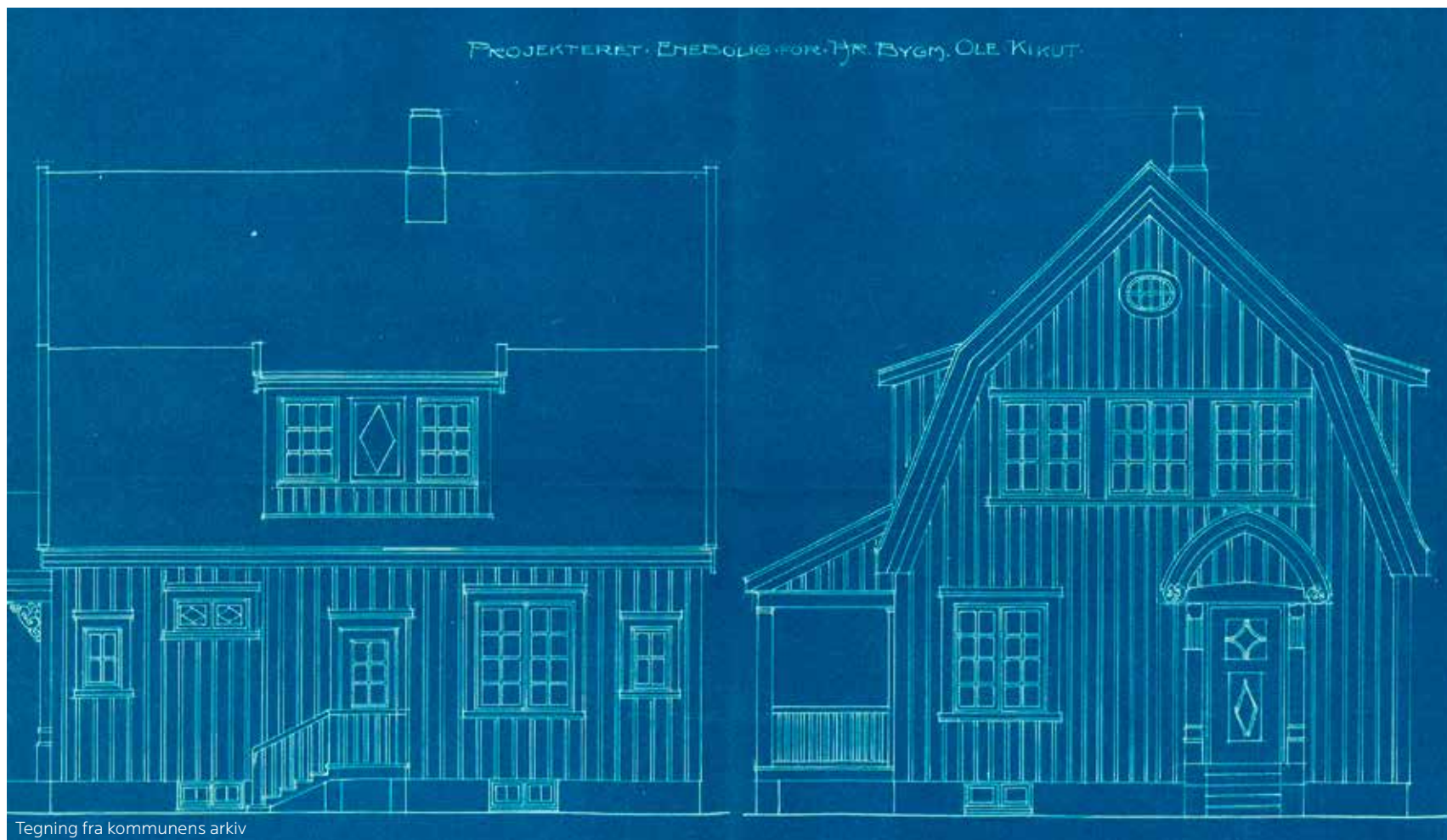


Lek i hagen foran villaen på Bekkelaget fra slutten av 1960-tallet.
Foto: Oslo Museum

NASJONALE STRØMNINGER

...kunstneren, som så helt sorgløs og ubekymret tok et blodvarmt legeme, et ungt menneskeliv og slet sjelen ut av det, – fordi du hadde bruk for det til å skape et kunstverk. (Irene)

"Når de døde vågner", 1899
av Henrik Ibsen



Nasjonale strømninger 1905–1930

Etter 1905 og fram til første verdenskrig dannes en ny nasjonal retning innen byggeskikken som viser seg annerledes enn den tidligere dragestilen. Den nye tolkningen av norsk byggetradisjon hadde sitt utspring i Lysakerkretsen. Lysakerkretsen var et intellektuelt miljø som besto av en gruppe kunstnere, forfattere og vitenskapsmenn, hvor kunst, vitenskap og politikk ble diskutert. Sentrale medlemmer var billedkunstnerne Erik Werenskiold, Gerhard Munthe og polfareren Fridtjof Nansen. Det var et ønske om å finne en nasjonal norsk ånd, og den mente man nå å finne spesielt i Gudbrandsdalens byggetradisjon. På slutten av 1800-tallet forsto man at noe nytt var i gjære innen arkitekturen, da Munthe og Werenskiold fikk oppført panelhus med hvite, smårutete vinduer. En nasjonal boligstil begrenset seg ikke lengre bare til å omhandle drageomslyngede tømmerhus.

I Lysakermiljøet vokste arkitekt Arnstein Arneberg (1882–1961) opp og fant stor inspirasjon i Werenskiolds illustrasjoner og i Jonas Lies roman "Familien på Gilje". Romanen skildrer et embetsmannsmiljø i Gudbrandsdalen. Arneberg hevdet at nettopp i disse tegningene fant man den rette norske ånd. Det nye i tiden var at arkitektstudenter, som også innbefattet Arneberg, måtte gjøre seg godt kjent med gårdsbygninger fra Gudbrandsdalen, Numedal, Telemark og Valdres. Det ble lagt opp studieturer hvor de måtte måle, tegne og male disse bygningene. For arkitektstudentene dannet dette grunnlaget for en ny forståelse av norsk byggetradisjon, og skapte dermed en mer frigjort nasjonal stilfølelse enn den som tidligere ble vist gjennom dragestilen.

Et forbilde for den nye nasjonalromantiske stilretningen ble et premiært forslag (2. premie i konkurransen) til utforming av Kongsseteren på Voksenkollen (1907), tegnet av arkitektene Arneberg og Ole Sverre (1865–1952). Den fikk enorm betydning som inspirasjonskilde for norske arkitekter.

Utkastet bryter med hele den eldre boligkulturen, og det ble dannet en ny norsk panelstil basert på folkelig, norsk trearkitektur. De nye kjennetegnene viste seg i kraftigere bygningsvolum, smårutete vinduer og en buet eller kantet ark, ofte plassert asymmetrisk på fasaden.



Den karakteristiske arken og smårutete vinduer, typisk for perioden. Tegning fra kommunens arkiv

Nasjonale strømninger i Skiensoområdet

Det finnes flere eksempler på nasjonalromantiske stiltrekk på flere bygninger i Skien. Elementer fra stilen vises i smårutete vinduer og en ny særegen bue på arken eller i takkonstruksjonen. Disse kombineres ofte med andre av datidens stilelementer, slik som jugend, nybarokk og nyrenessanse. Særlig fikk den særegent formede arken, som også vises i takkonstruksjonen, en stor popularitet i Skiensdistriktet. Den ble brukt på bolighus, våningshus og industribygg.



Den karakteristiske arken
Foto: Anne Helle Skifjeld



Motivet ser man også i industriarkitekturen. "Spritren" fra 1917.
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila



Kongsvillaen, Voksenkollen. konkurranseutkast 1907, Akvarell fra boken *Arnstein Arneberg* (1952) av Georg Eliassen et. al

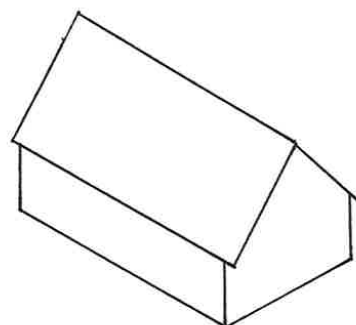
tak og takstein



sveitser	drage	jugend	nasjonale strømninger
----------	-------	--------	-----------------------

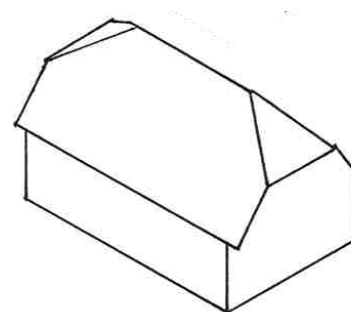
Den femte fasaden og husets beskyttelse. Taktekking er en like viktig del av husets uttrykk som de andre fasadene. Behold så mye som mulig av den gamle tekkingen, bytt bare ut det som er nødvendig. Ofte er tilstanden på tekkingen bedre enn annatt.

Saltak med store takutstikk.
Taktekking i teglstein eller skifer.
«Byborgerstil» stort sett taktekking i skifer.

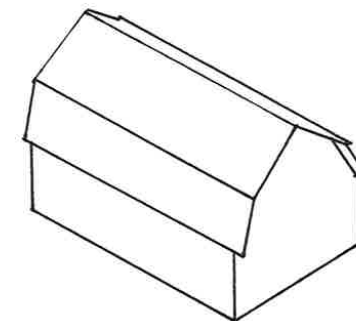


Saltak med store takutstikk.
Taktekking i skifer.

Valmet saltak, hel- eller halvvalmet mansardtak eller høyreist saltak.
Taktekking i teglstein eller skifer, ofte glasert sort takstein.



Høyreist saltak eller særegen takkonstruksjon formet som en bue eller kantet.
Taktekking i teglstein eller skifer.



tema:



nyklassisme

funksjonalisme

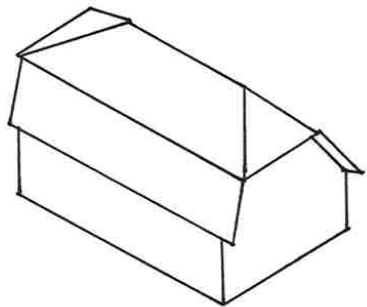
boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

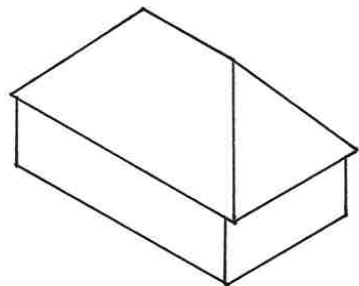
Mansardtak, valmet tak.

Taktekking i teglstein eller skifer, ofte
glasert sort takstein.



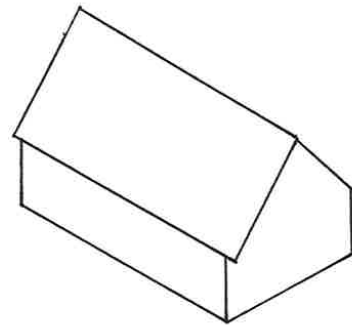
Flatt tak, slakt pulttak eller slakt,
helhvalmet tak,

Taktekking av teglstein, på flate tak
brukes takpapp.



Saltak.

Taktekking av teglstein, takpapp eller
sementtakstein.

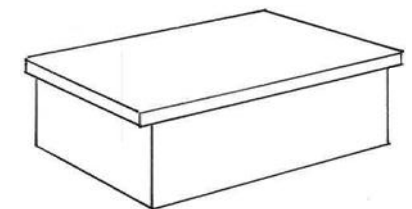


Saltak.

Taktekking av teglstein, takpapp eller
betongstein, etter hvert også glasert.

Valmet tak eller flatt tak.

Taktekking av teglstein, takpapp eller
betongstein.



NYKLASSISISME

*When something seems
'the most obvious thing in
the world' it means that
any attempt to under-
stand the world has been
given up.*

av
Bertolt Brecht, Brecht on
Theatre:
The Development of an
Aesthetic



Haralds gate
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

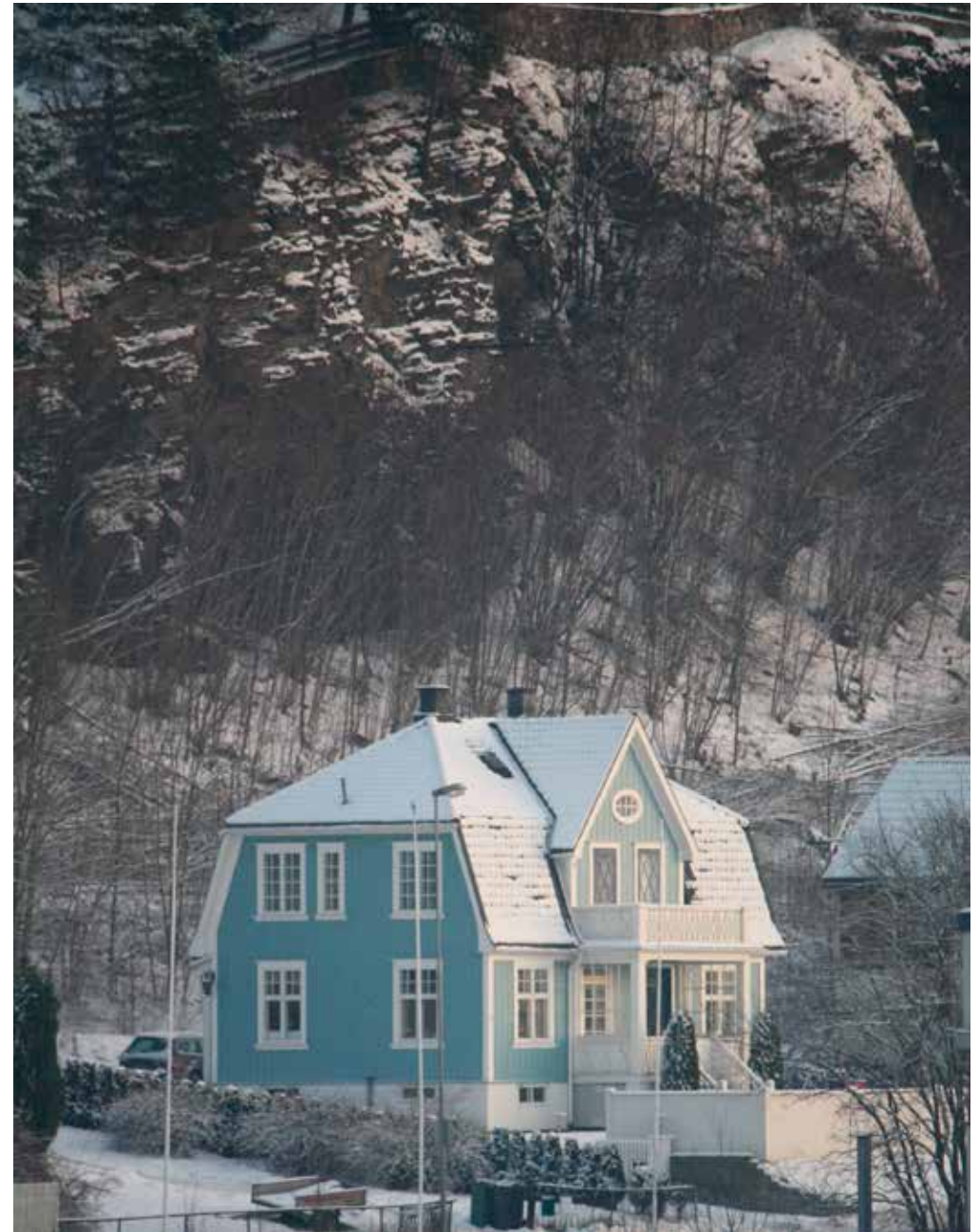
Nyklassisisme

1910–1930

Etter 1910 oppstod en ny interesse for klassisk arkitektur. Klassisk arkitektur har sin opprinnelse i storhetstiden i Hellas og det romerske imperium (4–500 f.Kr. til 100 e.Kr.). Elementer og interesse for denne epoken har vist seg opp gjennom historien flere ganger, slik som i renessansen (14–1600-tallet), empire (begynnelsen av 1800-tallet) og nyklassisismen (1910–30). Men også i barokken og rokokkoen finner man grunnelementer. Kjennetegn fra denne stilarten vises i streng symmetri i fasaden, tempelgavl, tannsnittmotiv, smårutete vinduer og søyler.

Nyklassisisme i Skiensområdet

På grunn av det sterke handelspatrisiatet (handelsborgerskapet) og deres interesse for klassisk filosofi og arkitektur på 17–1800-tallet, har klassisk arkitektur hatt stor forankring i byggestilen i Skien. Dette vises blant annet på Søndre Brekke gård og ved Fossum Løvenskiold. Byggestilen påvirket også den lokale byggeskikken i Skien, slik man ser på husrekken i Snipetorp. Her vises en enklere form av stilarten, med elementer som tempelgavler, smårutete vinduer, symmetri og enkelt listverk rundt vinduene. I Skiensdistriktet fikk vi en lokal variant av 1700–1800-tallsklassisismen som fikk begrepet Skiensfjordklassisismen. Begrepet er basert på enkelte særegne trekk i panel og listverk og omramning av vinduene på de store hovedgårdene i distriktet. Arkitekt Heinrich Karsten (1873–1947) var en av datidens ledende arkitekter i Skien. Flere av hans arkitekttegnede villaer har nyklassisistiske trekk. Videre har inspirasjon også blitt hentet fra den lokale klassiske perioden på 1700–1800-tallet, slik som sirkel i tempelgavlen. Det ble igjen en større interesse ved å bruke symmetri i fasaden og enklere listverk. I de større villaene ble det brukt flere klassiske elementer, som for eksempel tempelgavl og tannsnittmotiv.



Bølevegen
Foto: Marianne Hauseter Sarkkila

fasade, yttervegg og kledning



Staffpanel var vanlig, både liggende og stående, og enkelte ganger en kombinasjon.



Panelte eller med laftet tømmer. Ofte brunbeiset.



Vekselpanel/notpanel. Skarp kant eller profilert. Man gjorde forsøk på å etterligne murte hus.



Falset/dobbelfalset panel. Buert profil ble kalt "Ålesundspanel".

Utskifting av panel skal bare gjennomføres dersom bordet ikke lengre er i tilfredsstillende stand. Det er bedre å skifte ut enkelte ødelagte bord enn å fjerne all opprinnelig kledning. Nye bord lages som en nøyaktig kopi av de opprinnelige for å bevare fasadens uttrykk. Tilstanden på gammelt panel kan undersøkes med en kniv eller syl. Hvis den treffer hardt treverk 2–4 mm under overflaten er bordet i god stand, uansett hvordan overflaten ser ut.

tema:

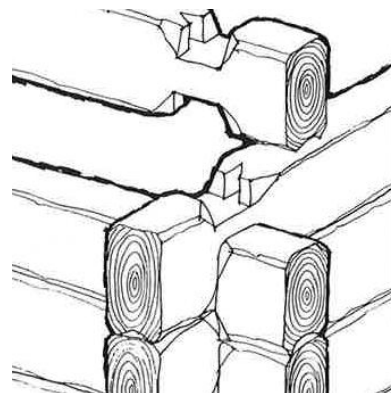
sveitser	drage	jugend	nasjonale strømninger
----------	-------	--------	-----------------------

Utvending brystning.

Profilerte lister med utskjæringer som etasjeskiller.



Pløyd staffpanel



Lafteteknikk: Kuntnov, beregnet på ferdighusproduksjon

Enkelt, flatt og bredt listverk.

Dekorative utskjæringer rundt vinduer og dører.



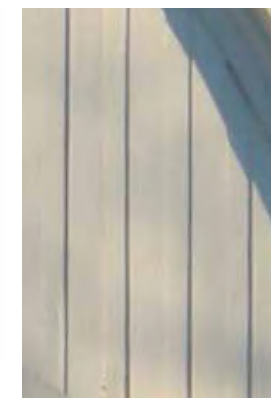
Vekselpanel



Kombinasjoner av ulike stilelementer.



Falset panel



Vekselpanel



Staff-/veksel-/falset panel.
Enkle lister.
Brede hjørnekasser.



Skråskåret panel.
Noen ganger kombinasjon av liggende og stående panel, kalt "skjørt og bluse".



Tømmermannspanel.



Oppbrutte flater.
Kombinasjon av tre og tegl.



Kombinasjon av tre og tegl.

nyklassisme

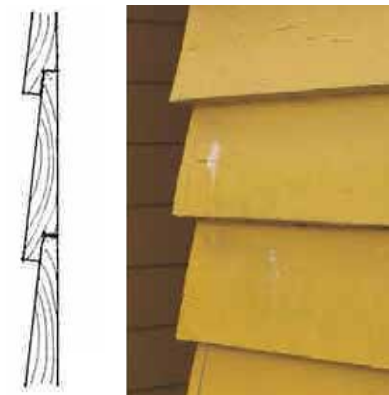
Antikke forbilder.
Tannsnittmotiv.
Utskjærte ornamenter.
Enklere etter ca. 1920.



Pløyd staffpanel

funksjonalisme

Gjerne ulike material- og fargesammensetninger.



Weatherboard

boligen 1950

Eternitt ble et svært vanlig fasademateriale.



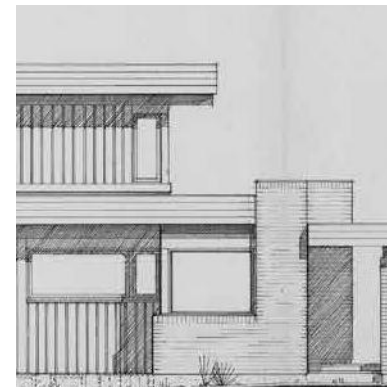
Foto: Bengt Oberger. (wikimedia commons)



Tømmermannspanel

boligen 1960 ferdighus fra 1960

Bygget blir en komposisjon av vertikale og horisontale skiver som møtes og overlappes.



Utsnitt av oppbrutte flater i tre og mur

boligen 1970

Enhetene i rekkehus og blokker ble ofte markert med en fremtrukket teglvegg i fasaden.



Weatherboard

VILLABYEN I SKIEN

*Et hjem er der, hvor deilig
rom for fem er, skjønt
der blant fiender tykkes
trangt for to.*

Henrik Ibsen



Villa Ekeli
Foto: Ingrid Steinsmo Grimsrud

Villabyen i Skien

1900–1930

Ideen om å utparsellere villaområder utenfor bykjernen for velstående byborgere hadde sitt utspring i England på 1800-tallet. Det ble i datiden skrevet flere teoretiske avhandlinger om urban byplanlegging, som borgerskapet leste. Trenden ses i Oslo allerede på 1850-tallet i Homansbyen, hvor en rekke særegne boliger ble oppført på store eiendommer. Den nye trenden var at de bedrestilte flyttet til sentrumsnære villaområder. Villaen gav en følelse av å "bo på landet" – i byen. Utover på 1900-tallet var det økonomisk oppgangstid, og arkitektur var på mote. I disse områdene kunne borgerskapet markere sin sosiale posisjon i samfunnet med en moteriktig villa. Områdene kjennetegnes av påkostede store villaer, bygget for én familie med store haver.

I Skiensområdet er det først og fremst Falkum og deler av Brekkejordet som kan knyttes til et slikt villaområde. Her ble det utover på 1900-tallet oppført en rekke storslagne trepanelte villaer, tegnet av datidens mest anerkjente arkitekter og byggmestere. Denne villa-arkitekturen fikk navnet sorenskriverstilen. Stilelementer ble hentet fra de nye retningene som kom etter 1900-tallet, slik som jugend, ny-nasjonalisme, nyklassisisme og nybarokk. Stilelementene ble brukt parallelt, og ga seg uttrykk i villaer med for eksempel jugendvinduer med klassisistiske tempelgavler og tannsnittmotiv. Bebyggelsen fikk derfor et uensartet og et mangfoldig uttrykk, som resultat av arkitektens individuelle skaperkraft.

På midten av 1930-tallet vises, i de samme områdene, et skifte mot en helt ny type herskapsvilla. Den funksjonalistiske villaen ble nå sett på som mer trendy. Dette vises særlig i den prosjekterte villaen til byggmester Ole Kikut som i 1920 ble tegnet i en

tradisjonell «sorenskriverstil», men som i 1933 ble omgjort til en funksjonalistisk villa (se illustrasjon). For fabrikkere og skipsredere ble en ny type herskapsvilla svært populær fra 1916 og frem til slutten av 1930-tallet. Den ble introdusert av datidens mest markante norske arkitekter, Magnus Poulsson (1881–1958) og Arnstein Arneberg (1882–1961). Villaene var rektangulære, stramme i formen, ofte i slemmet tegl, og uten ornamentikk. På Borgestad finner vi en slik villa, Villa Ekeli (1936), tegnet av arkitekt Poulsson for direktør O. Messelt ved Union fabrikk.



Arbeiderboliger fra Sing Sing ca 1919-1920. Tegnet av Ole Øvergaard, Byggherre: Union & Co.
Foto: Ingrid Steinsmo Grimsrud



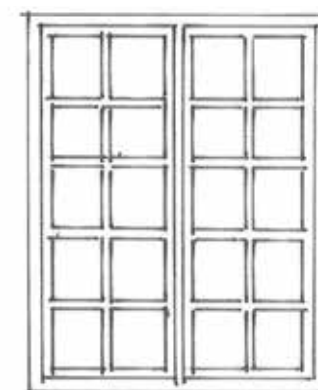
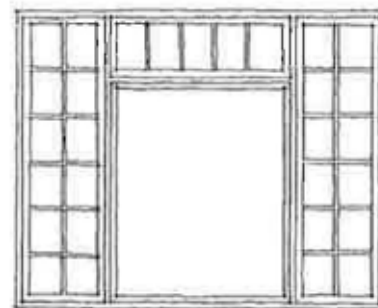
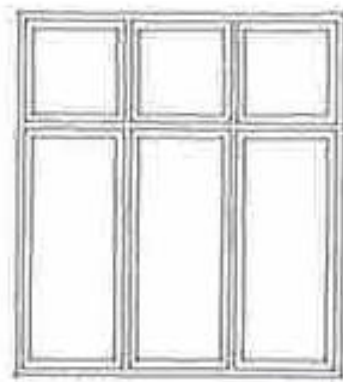
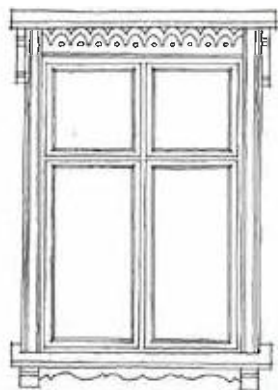
Omriss av villa i "sorenskriverstil", omgjort til en funksjonalistisk villa.
Rikard Nordraaks gate nord
Tegning fra kommunens arkiv



Eableringen av kolonihagene skjer ca. 1927. Sikrer mat og er en del av denne tidens sosiale boligbygging.
Foto av kolonihagene hentet fra Varden:
<http://www.varden.no/nyheter/la-kolonihagene-leve-1.229844>

vindu

Endring av vinduer regnes som fasadeendring og krever søknad. Eldre vinduer, som bare trenger maling og oppkitting, bør beholdes. Det er kun vinduer med råteskader som bør skiftes ut. Dårlige deler, for eksempel nedre ramme, er verdt å reparere. Treverk i gamle vinduer er som oftest av naturlig impregneret kjerneved. Gammelt glass med sine ujevnheter gir de gamle vinduene liv og variasjon. Dette er nok en grunn til at det er viktig å bevare og vedlikeholde gamle vinduer. Ved utskifting av enkeltruter bør man, om mulig, benytte gammelt glass.



sveitser

drage

jugend

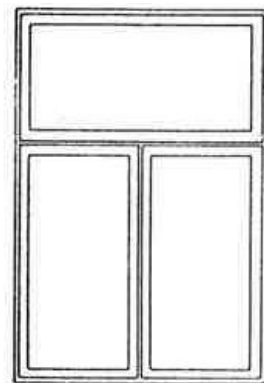
nasjonale strømninger

Store krysspostvinduer. Rutene ble større enn tidligere og antallet færre.

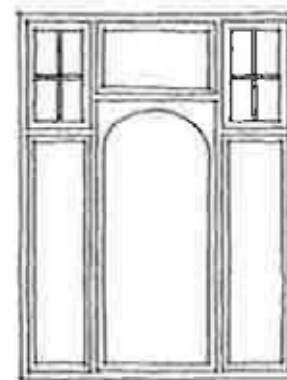
Ble brukt i murgårder, eneboliger, villaer i byen og etter hvert på bygdene.

T-postvinduer ble vanlig senere i perioden, og sees ofte på murgårder, ene-boliger og villaer i byen.

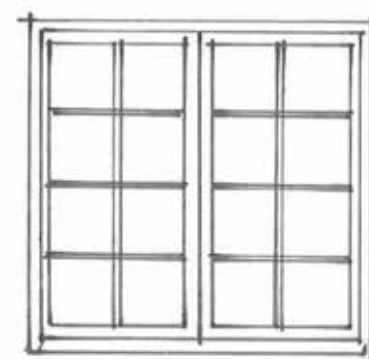
Store krysspostvinduer. Enkeltvinduer kan ha rund avslutning øverst.

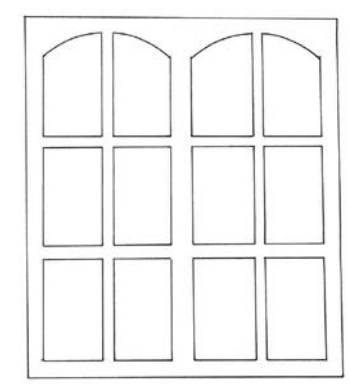
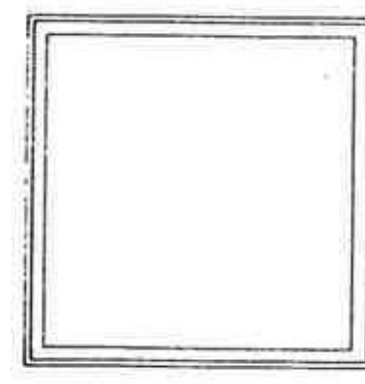
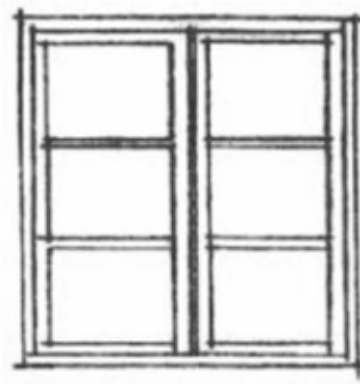
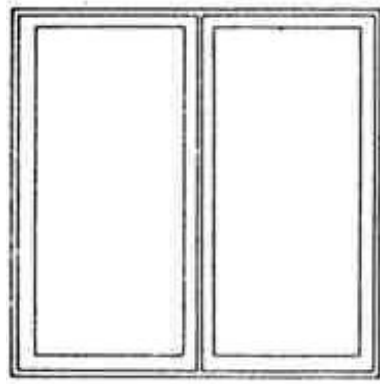
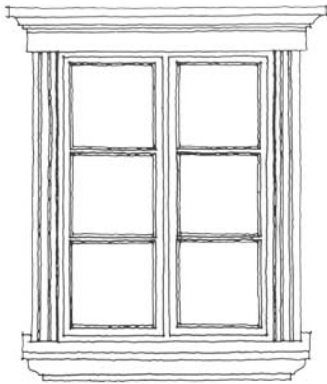


Krysspostvinduer med småsprosser øverst. Buede, ovale former i glasskarmen og rammen



Smårutete vinduer blir igjen på moten, som en del av forsøket på å finne en ny nasjonal stil.





nyklassisisme

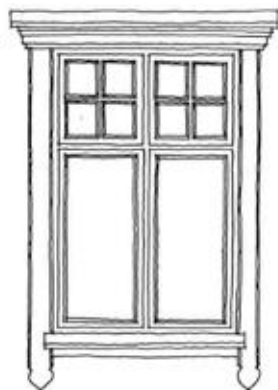
funksjonalisme

boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

Smårutede vinduer eller vinduer i jugendstilkarakter.

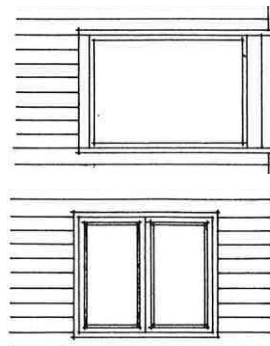


To- eller trerams vinduer uten sprosler.

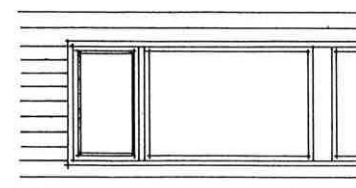
Vindu fra denne perioden og senere betegnes som moderne. Det ble vanlig med innervinduer og koblede vinduer for å redusere varmetapet.

Vinduer settes ofte i rekke og helt ut i husets hjørne.

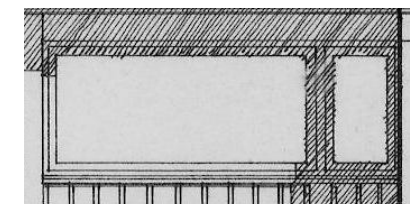
To- eller trerams vinduer med eller uten sprosler. Stort stuevindu med eller uten sprosler.



Vippevinduer eller store rektangulære stuevinduer i flere fag. Tre nye hengslingssystemer: svingvinduet, glidevinduet og vippevinduet. Felles er at de mangler midtpost og ruteinndeling. Isolerglass var nå på vei inn på markedet.



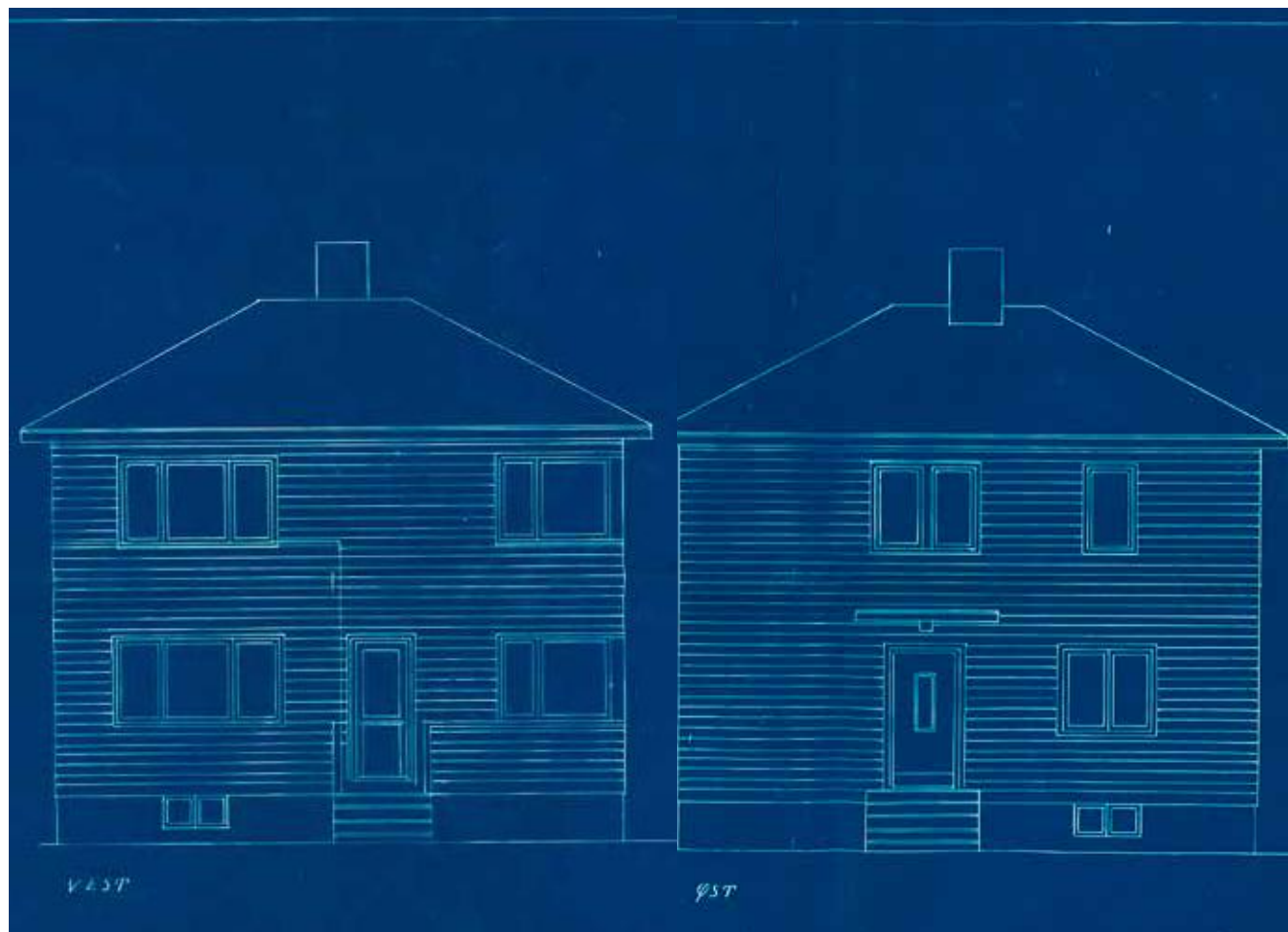
Store skyvedørsvinduer etter 1970. Løse sprosler ble også tatt i bruk.



FUNKSJONALISMEN

*But land is land, and
it's safer than the stocks
and bonds of Wall Street
swindlers*

av
Eugene O'Neill, Long Day's
Journey Into Night 1941



Enebolig i Camilla Collets gate
Tegning fra kommunens arkiv

Funksjonalismen 1930–1945

Med funksjonalismen fikk man en helt ny byggestil. Ideologien startet i Tyskland i miljøet rundt Bauhausskolen, hvor en rekke arkitekter på 1920-tallet begynte å eksperimentere med nye bolig-løsninger, som skulle gi optimale boforhold for brukeren. Dette inneholdt funksjonsanalyse av plan-løsning, romdimensjon og innredning. I analysen ble det tatt hensyn til brukernes aktiviteter, og bruken av lys og luft ble svært sentral. Formen skulle fylle funksjonen. I Frankrike introduserte arkitekten Le Corbusier i samme periode nye konstruksjonsmetoder for hvordan boligen kunne få mest mulig lys og luft. Dette var et helt nytt arkitektonisk uttrykk som vises i geometriske former, vindusbånd og flater uten dekor.

I løpet av kort tid ble funksjonalismen som byggestil godt etablert i Norge. Gjennombruddet kom med restaurant Backer (1926) og Ekeberg-restauranten (1929) av arkitekt Lars Backer (1892–1930). I Oslo var det først og fremst Ove Bang (1895–1942) og Arne Korsmo (1900–1968) som brakte de internasjonale trendene innen boligarkitekturen til Norge. De omskapte disse trendene til et regionalt formspråk. Den som tidlig skaffet seg en funksjonalistisk villa ble oppfattet som trendy, urban og opptatt av teknologi. De første funksjonalistiske villaene var i mur, men etter hvert ble funksjonalismens stiluttrykk overført til trehus, ofte i to etasjer, hvor man fikk stående panel i første og liggende panel i annen etasje. Hver etasje kunne ble malt i forskjellige farger. Denne løsningen fikk betegnelsen "skjørt og bluse". Funksjonalismen viser mange likhetstrekk med sveitserstilen, som tilgang til lys og luft. Men i motsetning til sveitser-villaen skulle ikke verandaen bare være til pynt lenger, men også brukes.

Funksjonalismen i Skienområdet

Allerede på 1930-tallet ble det bygget flere funksjonalistiske boliger i Skien. Vi finner flere gode arkitekttegnede boliger i geometriske former og uten dekor. I områder som bare noen få år tidligere ble bygget i sorenskriverstil, valgte man nå denne nye moderne funksjonalistiske stilen. Skien er tidlig ute med å bygge så mange boliger i den nye stilen, det vises flere steder, blant annet på Falkum og Gimsøy.

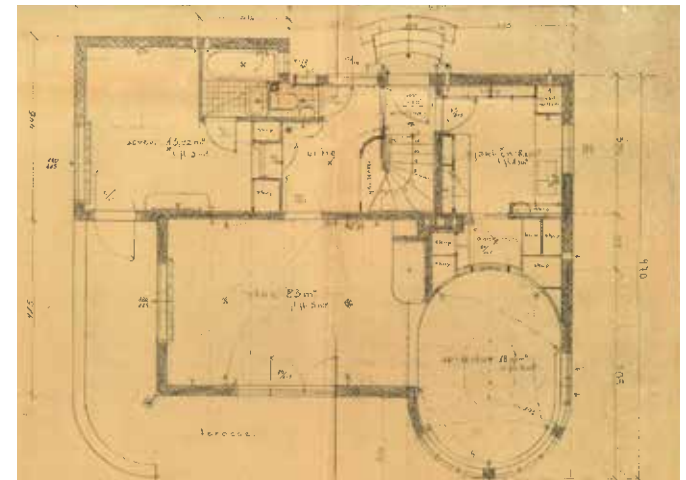


Plakat fra Stockholmsutstillingen
Foto: Sigurd Lewerentz / Svensk Form



Fra Stockholmsutstillingen
Foto: Svensk Form

Stockholmsutstillingen i 1930 er blitt karakterisert som funksjonalismens gjennombruddsår i Norden. Det skyldes vesentlig utstillingsarkitekturen. Arkitekt Gunnar Asplund skapte et stort funksjonalistisk bygningsmiljø på Djurgården.



Plantegning av første etasje i Hjalmar Johansensgate 7
Tegning fra kommunens arkiv

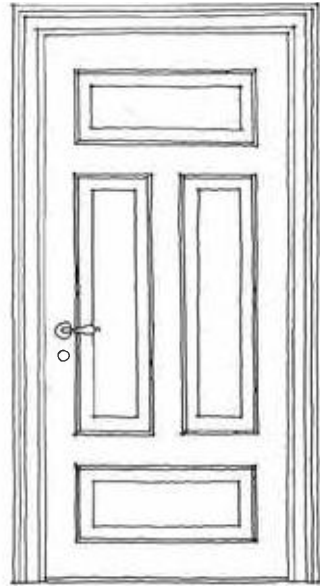


Landstads gate nord
Foto: Anne Helle Skifjeld

ytterdør

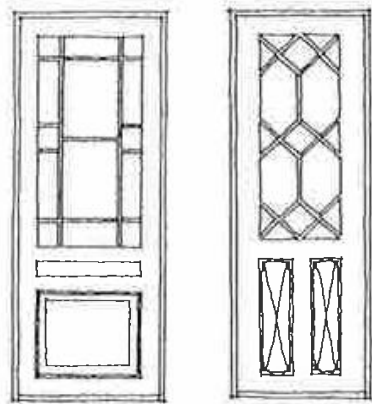
Ytterdører er viktige og verdifulle elementer på et bygg. De var ofte forseggjorte og påkostet, med dekorasjon, utskjæringer og glassfelt i ulike former. En dør skal harmonere med bygget, og understreke byggets opprinnelige karakter. Ved utforming av nye dører bør man studere opprinnelige tegninger av bygget, eller forsøke å finne eldre fotografier. Man kan også la seg inspirere av dører i nabolaget hvis det ikke finnes slik dokumentasjon.

tema:



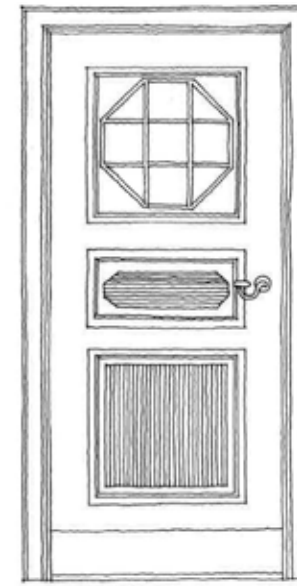
sveitser

Tofløyete gatedører med innfelte fyllinger i ulike format. Ofte med vindu i dørbladet.



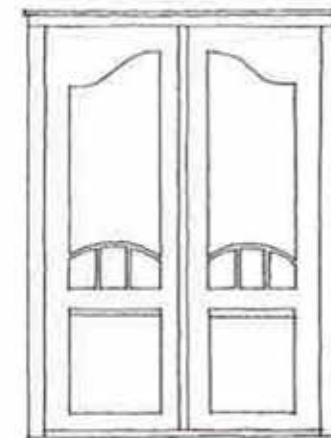
drage

Elementer fra sveitserstil. Norrøne motiver. Ofte med vindu i dørbladet.



jugend

Gatedør med innfelte fyllinger i ulike formater, ofte med smårutete vindu i dørbladet.



nasjonale strømninger

Det typiske gavlmotivet blir gjentatt over døren.

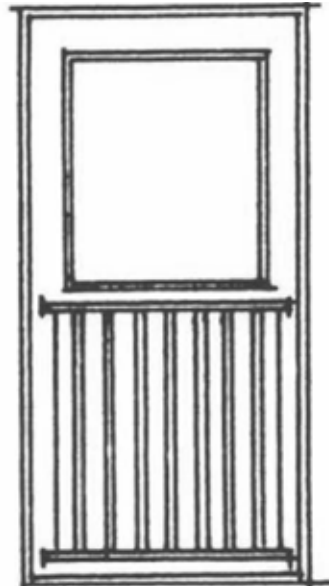




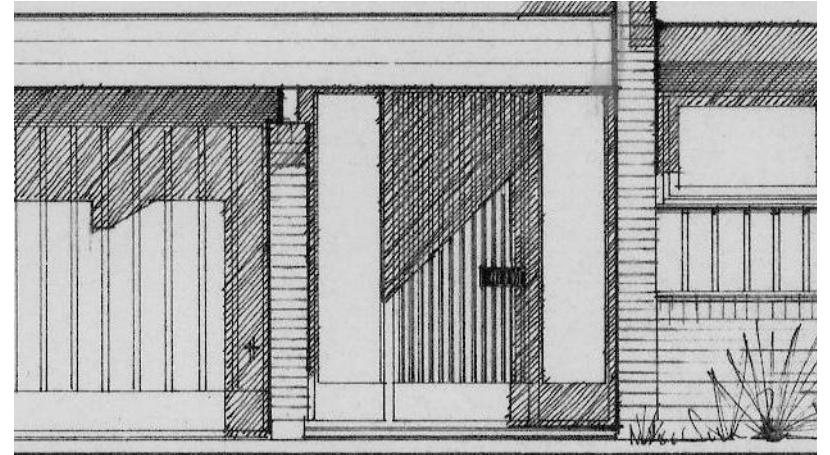
nyklassisisme



funksjonalisme



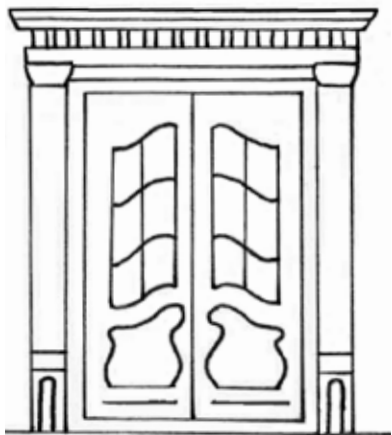
boligen 1950



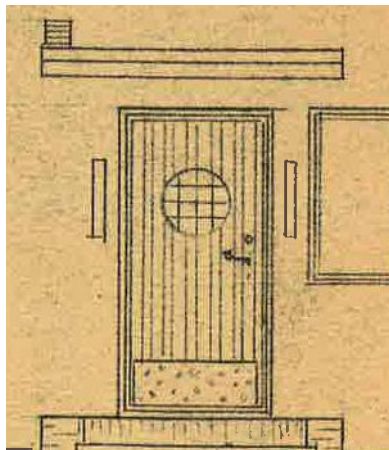
boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

Enkelt listverk.
Klassiske elementer.
Tempelgavl med sirkel over døren.



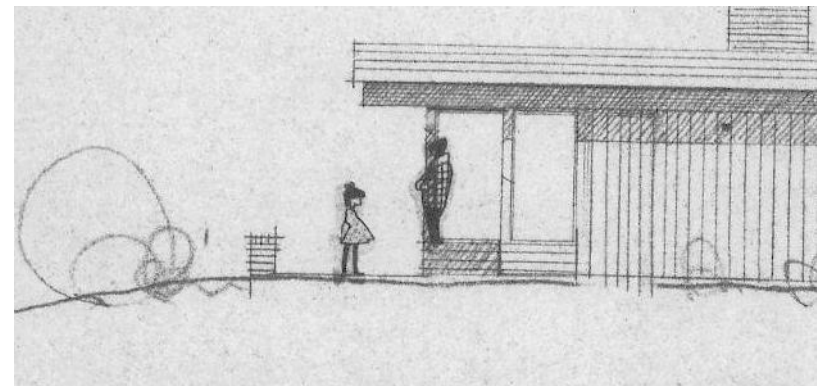
Enkle dører med sentralt plassert glassfelt.



Kan ha glassfelt i eller over døren.
Ofte falsset liggende panel eller panel lagt i fiskebensmønster.



Enkle gatedører med sentralt plassert glassfelt. Gjerne laget av fremmed trevirke, for eksempel mahogni.



HUSBANKEN OG TYPEHUS

- *Kom, så går vi.*
- *Det kan vi nok ikke.*
- *Hvorfor det?*
- *Vi må vente på Godot.*
- *Å ja, det er sant.*
(Pause) Er du sikker på at det var her?

Mens vi venter på Godot,
Samuel Beckett 1948–1949



Selvaaghus, 1948
Foto: Oslo Museum

Husbanken og typehus 1945–1970

For å løse krisen med bolignøden etter krigen ble det satt i gang offentlige utbygningsprosjekter i Norge. Kommunene begynte å regulere bo-områder utenfor sentrum. Investeringene var store, men byggefeltene ble sett på som et rasjonelt og økonomisk lønnsomt foretak, med hensyn til infrastruktur, vann og kloakk, samt det produksjonsmessige, hvor boligene kunne bygges under ett. Det var materialknapphet, og det ble innført rasjonering på materialer som trelast, spiker, armeringsjern og sement. I denne perioden kom også nye byggematerialer på markedet slik som mineralull-isolasjon, isolerglass, pappfolier og eternittplater. For å kunne gjennomføre den sosiale boligpolitikken fikk Husbanken en sentral rolle. Den ble opprettet i 1946. For å få de svært gunstige lånebetingelsene (lav rentesats og gunstig avdragstid) var det et krav fra Husbanken at de måtte godkjenne plan-, snitt- og fasadetegninger. De strenge kravene til tegningene førte til at arkitekter og byggmestere solgte ferdig-tegninger. I tillegg ble det utarbeidet typetegninger av Boligdirektoratet (kommunal- og arbeidsdepartementet). Husbanken krevde også arealbegrensning på boligen. Tre rom, kjøkken og bad skulle inn på så få kvadratmeter som mulig. Dersom byggherren oppførte en tomannsbolig, hvor den ene delen ble leid ut i minst fem år, krevdes ikke så mye egenkapital. Funksjonalismens formspråk hadde på denne tiden fått gjennomslag blant arkitekter, byggmestere og folk flest. Det som kjennetegner boliger fra 1950-tallet er framfor alt nøkternhet, og et nærmest homogent uttrykk. Halvannen etasjes hus med et spissvinklet saltak, kledd med stående panel, med kvadratiske krysspostvinduer eller to-trefags vinduer. Eternittplater ble svært populære da det var "vedlikeholdsfritt". Ellers ble også den såkalte "folkefunkisen" svært populær, særlig som tomannsbolig. Folkefunkisen kjennetegnes ved at den er formet som en kube i reisverk med flatt eller svakt pyramidaltak, fravær av dekor og store vindusflater. Vinduene

bredder var større enn høyden, inndelt i to eller tre fag. Ofte fikk man hjørnevindu.

På slutten av 1950-tallet og utover 1960-tallet begynte ferdighus å dominere boligmarkedet. I 1959 var det på landsbasis 17 firmaer som produserte 187 hus, på ti år var tallet økt til 95 firmaer, som produserte 18 000 boliger. Endringer i byggeforskriftene tillot etter hvert en enklere byggekonsentrasjon som blant annet selvbærende takstol. Denne tekniske nyvinningen var med på å gjøre hele byggekonsentrasjonen lettere. Hus på halvannen etasje ble nå erstattet med plantypen "alt på ett plan". Kjennetegnet ble brunbeisete rektangulære boliger med saltak, stue med panoramavindu i den ene enden og soverom med "vippevinduer" (husmorvinduer) i den andre enden. Etter hvert ble også vinkelhus svært populære, samt pulttak eller flatt tak. Etter 1952 ble rasjoneringen av materialer gradvis opphevet, og nye materialer som blant annet teak kom på markedet. Teak ble populært å bruke som vinduskarmer eller i dører. Ferdighusene ble veldig populære, ikke minst var det mulig å få sitt eget hus til en god pris. Dette ble også vektlagt i katalogene som kunne skrive "Eget hus... Det smaker så godt på tungen" eller "Nå har De råd til å bygge..." De tidlige typehusene fikk huseier levert som en haug med materialer på tomten. De senere ferdighusene ble oftest satt opp som seksjoner. I begge tilfellene var egeninnsatsen viktig. Foruten å spare penger, lå det nok en viss ære og stolthet i å gjøre mye selv. At det ble utført riktig, slik som plassering, høyde og drenering, ble kontrollert på stedet av kommunen.

Utover 1970-tallet ble ferdighusene og valgfriheten større, og husene mer og mer eksklusive. Ferdighusene skulle etter hvert konkurrere med arkitekttegnede hus. Mange ble tegnet med valmet tak, og det ble populært med løse sprosper på vinduene.

Etter krigens ødeleggelser var det et stort behov for arkitekter i Norge. I regi av Norske arkitekters landsforbund (NAL) ble det derfor, i tillegg til utdanning ved Norges Tekniske høyskole (NTH), arrangert arkitektkurs på Statens håndverks- og kunstindustriskole (SHKS) i Oslo i 1946. Dette resulterte i en ny stor arkitektstand, med nye tanker og inspirasjonskilder. Mange nyutdannede arkitekter begynte å tegne ferdighus. Utover på 1960–70-tallet var det oppgangstider, vi finner derfor mange arkitekttegnede eneboliger i denne perioden, med helt nye planløsninger og uttrykk, ofte i en utsøkt kvalitet. Fokuset ble lagt på steds-tilpasning og ikke minst materialkvalitet.



Berglivegen
Foto: Anne Helle Skifjeld



Typetegning for enebolig fra 1950. Norsk Hydro
Tegning fra kommunens arkiv



Rødborge
Foto: Tor Eia

Husbanken og typehus i Skienområdet

Rett etter krigen begynte Skien kommune å regulere tomter til utbygging. I regi av Skien Boligbyggelag (SBBL) ble det første området bygget i 1946 på Gimsøy (Solum), siden Nordre Falkum. Her ble de første rekkehusene oppført, de tidstypiske firemannsboligene og tomannsboliger i etterkrigstidens funksjonalistiske formspråk. Mange av disse ble tegnet av sivilarkitekt Harald Bøckmann. På Nordre Falkum ble 1950-talls blokkene oppført med sine særegne trekk. Disse blokkene fremstår i dag som et klenodium med minimale forandringer i eksteriøret. Med tilgang på husbanklån ble det etter hvert reist boliger på kommunale og private eiendommer. I Solum ble det første husbankhus i Norge oppført. Det var mulighet for å kjøpe typetegninger gjennom Husbanken, ellers var det også en mulighet for å kjøpe typetegninger av lokale byggmestere og arkitekter. En sentral person i Skienområdet på 1950-tallet var Sivilarkitekt Alf Bugge. Han tegnet for Husbanken, men solgte også typetegninger privat. Flere av hans boliger finnes rundt omkring i Skien, og fikk betegnelsen «Buggehus». Flere bedrifter bidro også med typetegninger, slik som Ulefoss boligindustri og Hydro. De ansatte i Hydro kunne få kjøpt typetegninger utført av datidens markante arkitekter. Det finnes mange «Hydrohus» i Skien, flere av dem finnes ved Menstad. Mange av etterkrigstidens hus kan kanskje fremstå som «kjedelige», imidlertid er det verdt å merke seg at de fleste er tegnet av sivilarkitekter hvor linjer, volum og proporsjon har blitt vektlagt. På slutten av 1950-tallet begynte ferdighusfirmaene å øke. Noen av husene ble tegnet for husbankfinansiering, ellers var det først og fremst et konsept hvor eieren fikk tegning og materialer levert på tomten. Resten måtte huseieren ordne selv. Solheimhus var en av de første lokale ferdighus leverandører i Skien. Firmaet ble svært populært da det kom med nye løsninger. Etter hvert kom det flere lokale ferdighusfirmaer til, slik som Bøe-

hus og Hus og Hyttebygg. Det ble etablert avdelingskontor for andre ferdighusfirmaer i Skien slik som Rødland hus, Block Watne og Moelven. En stund florerte det med ferdighusfirmaer i Skien og konkurransen var stor.

De nye områdene som ble regulert var ofte slik at enkelte ferdighusleverandører dominerte, slik som på Åfoss hvor det ble bygget mange Solheimhus og av Hus og Hyttebygg. Utover 1960-tallet ble det regulert nye områder utenfor bykjernen med en kombinasjon av rekkehus, blokker, eneboliger, skoler, idrettsanlegg og butikker. Dette prinsippet, hvor kommunen regulerer et samfunn utenfor bykjernen, kalles satellittbyer. Gulset og Klyve er eksempler på dette. På Klyve var det særlig Bøe hus som dominerte. Gulsetområdet domineres av ulike ferdighusleverandører. Imidlertid har sivilarkitekt Frank Wærstad tegnet boligområdet Falkåsen på Gulset. Husene blir kalt svenskehus. Dette fordi Wærstad tok utgangspunkt i typetegninger fra Sverige, og siden tilpasset dem til dette området. Det finnes derfor flere lignende boligområder andre steder i Norge.

Skien kommune regulerte også områder hvor de selv sto ansvarlig for utformingen. Enggravfeltet er et slikt boligfelt, hvor sivilarkitekt Kåre Kverndokk har tegnet området. Husrekkene ligger integrert i naturen. Boligfeltet ble i tiden oppfattet både som vakkert og funksjonelt. Rødberge var også et homogent felt med sine ensartete og brunbeisete boligrekker. Med økonomiske oppgangstider og en nydannet arkitektstand ble det også i Skien fra 1960-tallet bygget en rekke arkitekttegnede boliger av høy kvalitet. Vinkelhus med flatt tak eller pulttak var det nye. For mange arkitekter i denne perioden var det sterkt fokus på materialets kvaliteter og håndverket. Det ble også fokus på muligheten til flyt og bevegelse i planløsningen.



Århusvegen. Tegnet av arkitekt Alf Bugge i 1952
Foto: Marianne Haugseter Sarkkila

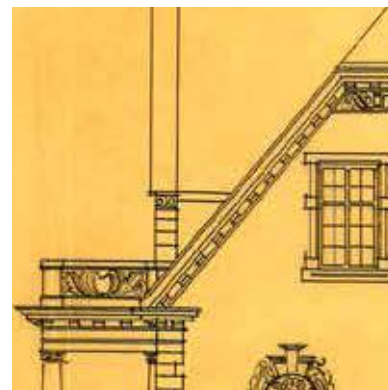


Boligdemonstrasjon foran Oslo Rådhus i 1951.
Bildet er hentet fra boken "De tusen hjem" av Elsa Reisersen og Elisabeth Thue



Johan Schaannings gate. Tegnet av arkitekt Dirik Willums i 1967
Foto: Anne Helle Skifjeld

ornamentikk og detaljering



sveitser	drage	jugend	nasjonale strømninger
----------	-------	--------	-----------------------

Ornamentikk og detaljering, eller fraværet av dette, forteller mye om et hus og dets opprinnelse. Dersom detaljering må utskiftes skal det byttes med en nøyaktig kopi. Ikke fall for fristelsen med å "pynte" huset eller garasjen med detaljer som ikke opprinnelig har vært der. Nøkternhet er også et stilhistorisk uttrykk som skal settes pris på og bevares.

Rik ornamentering omkring dører, vinduer og gavl. Løvsag utskjæringer. Farget glass i havestuen.

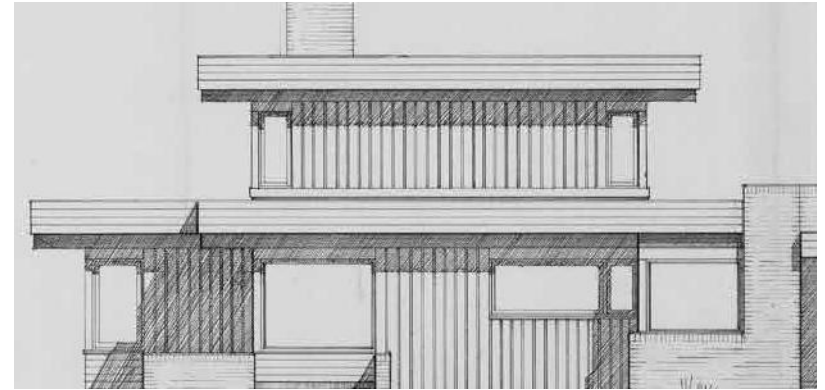
Rikt dekorerte bygningsdeler, ofte norrøne motiver som dragehoder og dreide stolper.

Dekoren er inspirert fra naturen og egen kulturarv.

Kombinasjon av elementer fra jugend, nybarokken og nyrenessansen.



tema:



nyklassisisme

funksjonalisme

boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

Bruk av klassiske detaljer slik som pilastre, søyler og tannsnitt.

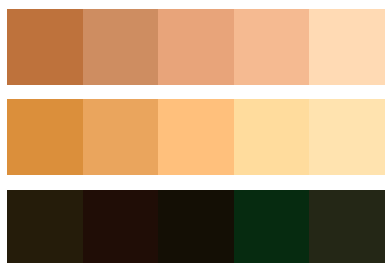
Glatte flater uten ornamentikk.

Nøkternt utseende.
Eventuelle dekorasjoner var knyttet til inngangspartiet.

Enkel belistning og glatte flater uten ornamentikk.

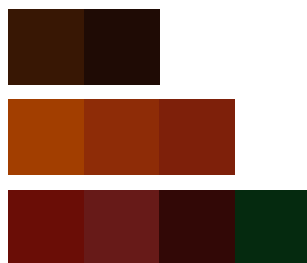


fargebruk



Panelet og undersiden av takutstikket skulle imitere nytt treverk.

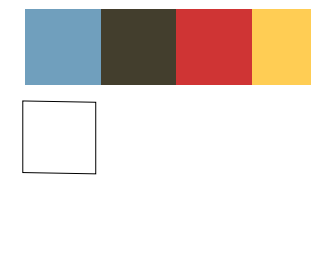
Vinduer og dører ble ofte malt ganske mørke.



Mørkere farge på panelet enn i forrige periode. Brun og kraftig rød ble mye brukt.



Fargesettingen ble enklere enn i de forrige periodene. Gråhvite og bleke farger ble vanlig, som en kontrast til de kraftige fargene i dragestilen.



I denne perioden blir det et brudd med tidligere fargetradisjoner, og nye forbilder kommer til

På denne temasiden er det eksempler på fargekombinasjoner som er typisk for de enkelte stilepokene. Ta utgangspunkt i husets opprinnelse før du maler.

Linoljemaling var vanlig å benytte på utsiden av hus i Norge frem til ca. 1960, og bør benyttes for å gi huset et autentisk uttrykk. Ved maling av hus bør man bruke samme farge, malingstype og teknikk som opprinnelig. Bruken av typiske og riktige farger gir en egen opplevelse av et område. Det er noe som går tapt dersom man maler bygg helt hvite.

sveitser	drage	jugend	nasjonale strømninger
----------	-------	--------	-----------------------

Listverk og synlige konstruksjoner ble ofte malt i en mørkere farge eller tone som en kontrast til panelet.



Enkelte hvite eller gråhvite bygninger forekom fra 1890-årene.

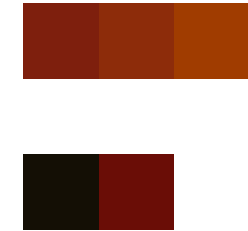
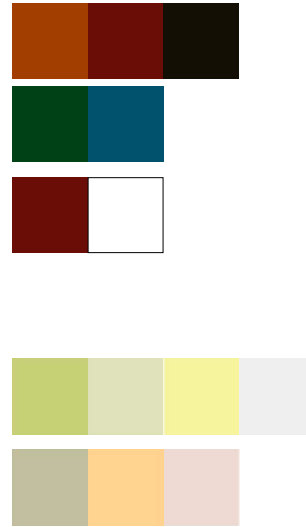
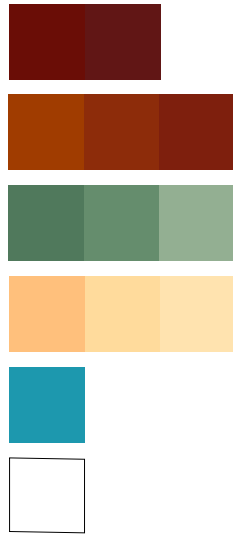


Vinduene var ofte lyse, dører kunne bli skilt ut med en egen kraftigere farge.



Forbilder i denne perioden:

1. "Bonderomantikken" (sprang ut av Lysakerkretsen) med rødmalte stuer og hvite vinduer.
2. "Embetsgården" fra 1700–1800-tallet med ensfarget hvite hus med mørk kontrast på døren.
3. "Det typisk norske" hvor husene ble tjæret, oljet, behandlet med jernvitriol eller ble stående ubehandlet.



nyklassisme

funksjonalisme

boligen 1950

boligen 1960
ferdighus fra 1960

boligen 1970

Import og produksjon av syntetiske farger. Malingen fikk noe blekningsproblemer og forsvninger over tid.

Hvit og gråhvit ble utbredte panel-farger i denne perioden. Kombinert med rødt, brunt, blått eller grønt på gerikter og dører.



Engelskrødt og oker var utbredt rundt 1930. Mot 1950-tallet ble fargene lysere, i blekere og gråligere varianter. Toetasjers hus fikk ofte to ulike farger på panelet i 1. og 2. etasje. Vinduer var gjerne hvite, dørene var mørke. Husbankhus på 1950-tallet ble grunnet med linolje, deretter malt .



Beisen ble introdusert og overtok i en periode for bruk av maling. Grå, brune/brunsorte farger. Huset gled inn i omgivelsene.



Symbolverdien forsvinner i det nye fargedemokratiet på 1970- og 1980-tallet.



En tur i nær bolighistorie

I november 2012 dro prosjektgruppen på tur med journalister fra Varden, for å vise frem noen av de yngste boligområdene som blir nye hensyns-soner i Skien. Her er en beskrivelse av turen slik at du også kan ta en tur i nær bolighistorie i Skien (se kart over ruta på høyre side).

Først går turen til et borettslag på Nordre Falkum. Her kan man se typisk blokkbebyggelse fra 1950-tallet, med store åpne uteområder mellom byggene. Fargene er også typisk for perioden.

Som en avstikker tar vi også turen innom Brekke Kolonihage fra 1920-tallet. I kolonihagene kunne man dyrke egen mat for å spe på matforsyningene. Det er en interessant sammeligning av kolonihagen og villaområdet på Falkum, som også hadde en stor utbygging på samme tid. De to områdene speiler ulike områder fra samme tid i Skien.

Ved Kapittelberget kommer vi til et rekkehusområde fra begynnelsen av 1960-tallet. Her kan man se hvordan det naturlige uteområdet er bevart mellom rekkehusene, i tillegg fikk man intime uteområder i tilknytning til den enkelte bolig. Nå har også bilen satt sitt preg på omgivelsene, og i motsetning til på Nordre Falkum ble det nå bygget garasjer til beboerne.



Modell av Johan Schaannings gate 48 fra 1967.
Arkitekt Dirik Willums

I Johan Schaannings gate ligger det to eneboliger med en særegen utforming. Begge boligene er typiske eksempler på arkitektur fra slutten av 1960-tallet, med flatt tak og ulike materialer som bryter opp og skaper liv i fasaden.

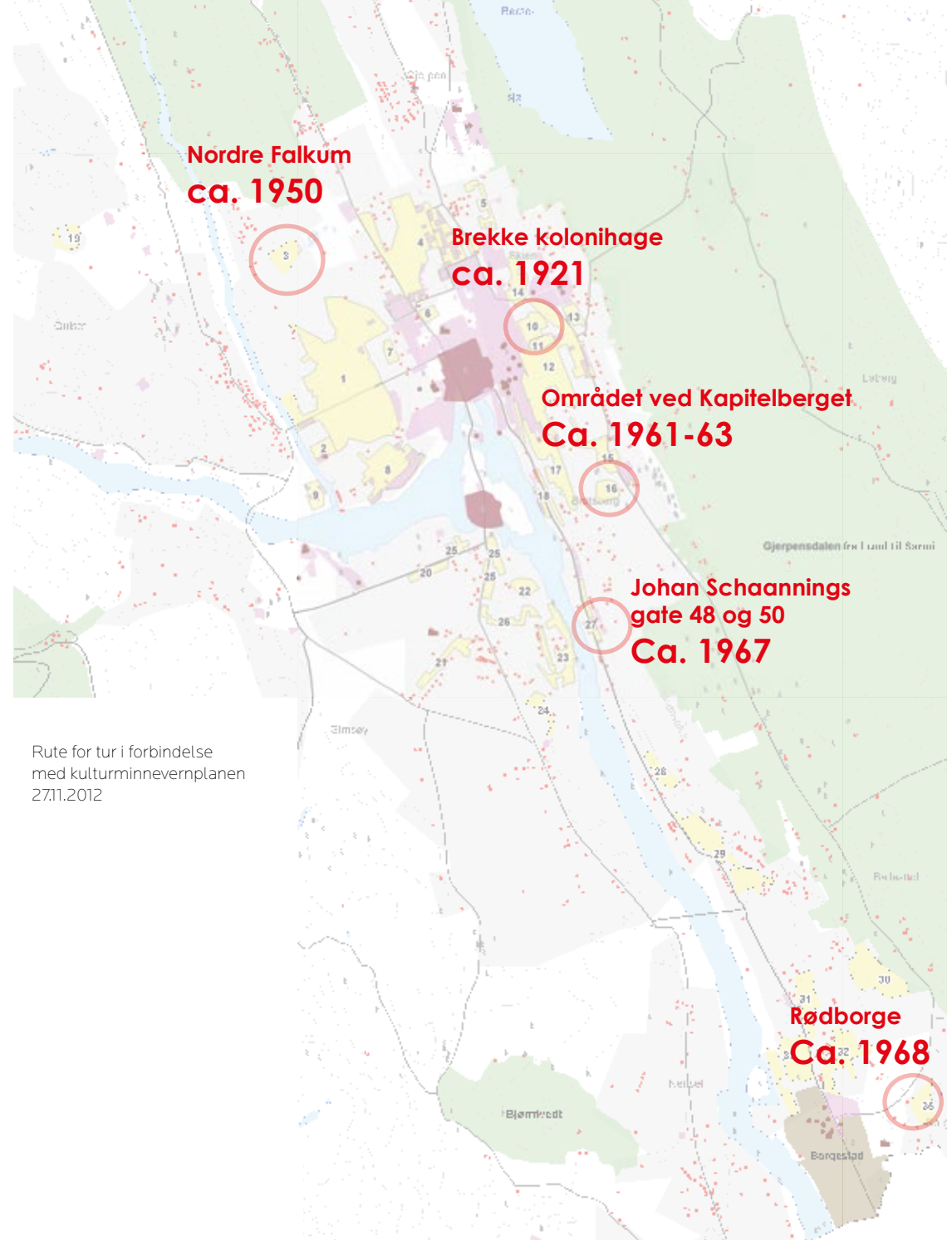
På Rødborge kommer vi til et område med eneboliger fra slutten av 1960-tallet. Her kan man se tett småhusbebyggelse med vekt på tundannelse, og en lekeplass sentralt plassert i området. Dette og måten boligene er plassert i terrenget er typisk for boligområder på 1970-tallet.



Gode muligheter for lek mellom husene på Rødborge
Foto: Tor Eia



Kolonihagen på Brekke
Foto fra Varden: <http://www.varden.no/nyheter/la-kolonihagene-leve-1.229844>





22

Retningslinjer fra Kommunedelplan for kulturminnevern 2013–2024

Retningslinjer for hensynssone bevaring og bygg på vernelisten

Hensynssoner for bevaring er vist på Temakart nr. 1 til Kulturminnevernplanen for Skien. Vernelisten viser bevaringsverdige bygg.

1. Den kulturhistorisk verdifulle bebyggelsen skal søkes bevart, og områdenes særpregede miljø og identitet skal sikres.

2. Parker, friareal, hager, alléer og verdifulle trær skal i størst mulig grad bevares.

3. Ved søknadsbehandling av fradeling og/eller nybygg skal kvartalsstruktur, bebyggelsesstruktur, gateløp, høyder og volum vektlegges.

4. Ved søknadsbehandling av eksisterende bygg, inkludert tilbygg og påbygg, skal bygningers opprinnelige stiluttrykk og utseende vektlegges, slik at eventuell endring tilpasses og underordnes eksisterende bebyggelse og strøkets karakter.

5. Ved søknadsbehandling av nybygg, påbygg og tilbygg skal det sammen med søknad leveres en estetisk redegjørelse for det omsøkte tiltaket. Det skal redegjøres for:

- Plassering av tiltaket i forhold til tilstøtende bebyggelse, gateløp og terrengforskjeller
- Byggehøyder i forhold til eksisterende byggehøyder
- Form, karakter, volumer og gateløp
- Materialbruk, fargebruk, detaljering
- Fasadeuttrykk

6. Før søknadsbehandling skal det vurderes om opprinnelige bygningsdeler kan repareres eller restaureres i stedet for å utskiftes.

7. Viktige elementer som berører bygningers uttrykk, slik som volum, byggehøyder, takform, taktekking, fasadekledning, vindusutforming og opprinnelig stiluttrykk skal vektlegges i vurderingen av omsøkt tiltak.

8. Eksisterende stiluttrykk skal dokumenteres ved bruk av bilder, tegninger eller detaljert beskrivelse før eventuelle tiltak igangsettes.

9. Ved søknadsbehandling av bygg som ansees å ha svært høy antikvarisk verdi skal tiltak foretas etter antikvariske prinsipper. Byggene er merket av i vernelisten med svært høy antikvarisk verdi.

10. Ved søknad om riving skal det innsendes en fagmessig utført tilstandsanalyse, tilsvarende kan kreves ved fjerning av opprinnelige bygningsdeler. Tilstandsanalysen skal tydelig vise omfanget av skadene ved tekst og bilder. Det skal også redegjøres for hvilke tiltak som må gjøres for å sette bygget i stand. Forslag til nytt bygg skal også foreligge ved søknad om riving.

Søknadsprosessen

Dersom man som huseier, gårdeier eller næringsdrivende har planer om tiltak på bygg som er vernet eller ligger i en hensynssone bevaring, anbefales det å gjennomføre en forhåndskonferanse med saksbehandler i kommunen.

Dette gjelder ved store prosjekter, men anbefales også ved planer om påbygg, tilbygg og oppussingsprosjekter.

Forberedelse til forhåndskonferansen

På www.grenlandsstandarden.no ligger det en egen mal for gjennomføring av forhåndskonferanser. Den inneholder en oversikt over hva som skal forberedes og innsendes i forkant av møtet.

Gjennomføring av forhåndskonferansen

I denne delen av prosessen har begge parter mulighet til å komme med forslag til løsninger for det tiltaket som skal gjennomføres. Kommunen skal også gi råd og veiledning til krav og bestemmelser som gjelder for området, og for forventet saksbehandlingstid i kommunen. Det skal skrives referat fra forhåndskonferansen.

Innsending av søknaden til kommunen

På bakgrunn av den veiledningen som blir gitt i forhåndskonferansen kan man nå sende inn den komplette søknaden til behandling hos kommunen. Rutiner og forventet saksbehandlingstid kommer frem på neste side.

Rutiner

for saksbehandling av fredete og bevaringsverdige bygg og områder i Skien

Kulturminnene i Skien har et ulikt vern. Den vernestatusen som kulturminnet har er knyttet til ulike retningslinjer, bestemmelser og/eller lovverk. Som følge av vernestatusen er det ulike saksbehandlingsrutiner når en søknad om tiltak skal behandles i kommunen.

For noen bygg og områder er det en fast saksbehandlingsrutine at søknader skal oversendes til uttalelse til det regionale kulturminnevernet ved Telemark Fylkeskommune, før kommunen fatter sitt vedtak i saken. I tillegg kan kommunen etter sitt skjønn, dersom man ser det som nødvendig, oversende søknad om endringer på eksisterende bygg over til fylkeskommunen for uttalelse. I saker som omhandler bygg fra før 1850 er kommunen pliktet til å innhente uttalelse fra fylkeskommunen etter kulturminneloven § 25. Saksbehandlingstid for bygg som oversendes er tilsammen opptil 12 uker, avhengig av omfanget på tiltaket.

Rutiner for nye hensynssoner og bygg på vernelisten:

Hensynssone bevaring:

Vist som gule områder på temakartet.

I disse områdene gjelder retningslinjene gitt i kulturminnevernplanen for Skien kommune 2013–2024.

Alle vedtak som blir fattet i henhold til pbl. §§ 20-1 og 20-2 innenfor hensynssonene skal sendes som kopi til Telemark Fylkeskommune. Saker der tiltaket vurderes å være en vesentlig endring og i søknad om riving, skal søknaden oversendes til uttalelse hos Telemark Fylkeskommune før kommunen fatter sitt vedtak i saken.

Vernelisten:

Bevaringsverdige enkeltbygninger som ikke ligger innenfor annet vernet område, som for eksempel hensynssone eller spesialområde bevaring. Markert med en rød prikk i temakartet. Se vernelisten for oppdatert oversikt over bygninger som er oppført på denne listen.

Her gjelder de samme retningslinjene som i de gule hensynssonene. Bygg markert med svært høy antikvarisk verdi i vernelisten skal behandles etter antikvariske prinsipper (se side 58).

Saker som omhandler bygg av svært høy antikvarisk verdi (tidligere A-objekter) eller ved søknad om vesentlige endringer og riving av bygg på vernelisten, skal oversendes til uttalelse hos Telemark Fylkeskommune før kommunen fatter sitt vedtak i saken.

Rutiner for gjeldende vern:

Følgende er ulike vernekategorier som allerede gjelder i Skien:

Fredet kulturminne:

Stående bygg er markert med brun prikk på temakartet til kulturminnevernplanen. Arealer som er automatisk fredet eller vedtaksfredet er markert med omriss eller farge på kartet.

Å foreta endringer på fredete bygg er søknadspliktig, og begrepet «vanlig vedlikehold» er snevert i forhold til bygg som ikke er fredet. I søknaden skal det søkes om dispensasjon fra kulturminneloven, denne søknaden skal sendes til Telemark Fylkeskommune for uttalelse. Selv om tiltaket ikke er søknadspliktig etter plan- og bygningsloven skal det søkes om dispensasjon.

Regulert til spesialområde bevaring:

Vist som rosa områder på temakartet.

I disse områdene gjelder det egne bestemmelser gitt i reguleringsplanen. Alle søknader om tiltak i disse områdene blir oversendt til Telemark Fylkeskommune for uttalelse før kommunen fatter sitt vedtak.

Hensynssone bevaring i kommunedelplanen for Skien sentrum:

Vist som grønne områder i temakartet, planområdet er avgrenset med sort omriss.

Innenfor hensynssonene i sentrumsplanen gjelder det egne bestemmelser og retningslinjer. Hensynssonene er delt inn i ulike beskrivende kategorier, se temakart 2: "Kulturminner" til Kommunedelplan for Skien sentrum.

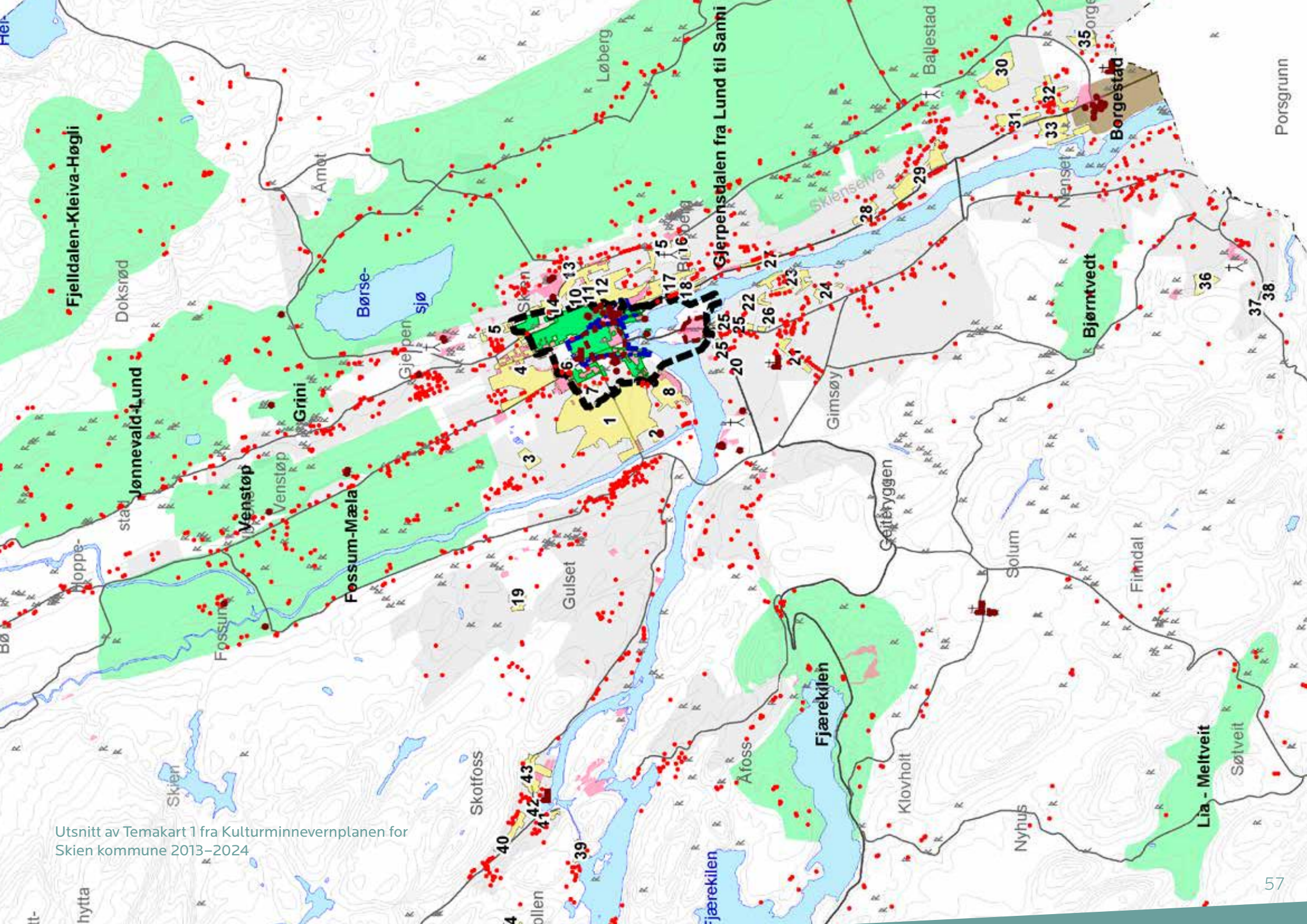
Alle vedtak som blir fattet i henhold til pbl. §§ 20-1 og 20-2 innenfor hensynssonene i sentrumsplanen skal sendes som kopi til Telemark Fylkeskommune. Saker der tiltaket vurderes å være en vesentlig endring og i søknad om riving, skal søknaden oversendes til uttalelse hos Telemark Fylkeskommune før kommunen fatter sitt vedtak i saken.

Riksantikvarens NBI Områder:

Markert med blått omriss i temakartet

Område som er registrert i den nasjonale databasen over byer og tettsteder i Norge. Dette er kulturmiljøer av nasjonal interesse. I disse områdene skal man vise særlig hensyn i forbindelse med videre forvaltning og utvikling.

Alle søknader om tiltak i NBI områdene skal oversendes til Telemark Fylkeskommune for uttalelse før kommunen fatter sitt vedtak i saken.



Utsnitt av Temakart 1 fra Kulturminnevernplanen for Skien kommune 2013–2024

Ord og uttrykk innen kulturminnevernet

Fredet kulturminne

Et fredet kulturminne er et kulturminne som myndighetene tillegger så stor verdi at det må bevares for ettertiden. Et fredet kulturminne er enten automatisk fredet, eller det blir vedtaksfredet eller forskriftsfredet. En fredning er den strengeste form for vern. Fredning innebærer at inngrep/endringer må godkjennes av Riksantikvaren ved søknad om dispensasjon fra fredningsvedtaket. Dette gjelder også for tiltak som ikke er søknadspliktige etter plan- og bygningsloven. Lovene som benyttes i dag ved fredning av kulturminner, er kulturminneloven og svalbardmiljøloven.

I kulturminneloven finnes to hovedtyper fredning:

- fredning ved lov (automatisk fredning)
- fredning ved vedtak (vedtaksfredning)

Automatisk fredning ved lov

Alle kulturminner som er fra før år 1537 (bygninger, plasser, veifar, bautasteder, gravhauger m.m.), er automatisk fredet etter kulturminneloven § 4. Dette gjelder også samiske kulturminner som er fra mer enn 100 år tilbake og stående byggverk fra perioden 1537–1649. Slike automatisk fredede kulturminner har også etter loven en sikringsone på 5 meter rundt det fredede objektet. Dette følger av kulturminneloven § 6.

Vedtaksfredning

Fredning av bygninger og anlegg

Et vedtaksfredet objekt (bygning, anlegg, bro, vei m.m.) er et nyere etter-reformatorisk kulturminne som er fredet ved vedtak etter bestemmelsene i kulturminneloven § 15 (byggverk og anlegg m.m.). Tiltak skal godkjennes av Riksantikvaren eller fylkeskommunen.

Fredning av område rundt fredet objekt

Rundt et vedtaksfredet kulturminne kan man frede et område for å beskytte virkningen av det fredede enkeltobjektet. Vedtak om fredning fattes da med hjemmel i kulturminneloven § 19 (områder).

Fredning av kulturmiljø

Man kan også frede helhetlige kulturmiljøer (f.eks en rekke av gamle historiske båtnaust) som et samlet kulturmiljø. Slike fredningsvedtak fattes med hjemmel i kulturminneloven § 20 (kulturmiljø).

Fredning av båter

Historiske båter kan fredes etter kulturminneloven § 14 a (båter).

Midlertidig fredning

Midlertidig fredning kan vedtas med hjemmel i kulturminneloven § 22 nummer 4. Både enkeltobjekter og områder rundt enkeltobjekter kan midlertidig fredes etter denne bestemmelsen.

Forskriftsfredning

Fredning av statens bygninger og anlegg kan skje ved forskrift med hjemmel i kulturminneloven § 22 a. jfr § 15. Før fredning kan iverksettes, skal eieren (statlig organ) komme med uttalelse til forslag om fredning.

Verneverdig kulturminne

Et verneverdig eller bevaringsverdig kulturminne er et kulturminne som har gjennomgått en kulturminnefaglig vurdering og er identifisert som verneverdig. Betegnelsene verneverdig og bevaringsverdig betyr det samme og brukes om hverandre.

De mest verneverdige kulturminnene er av nasjonal verdi. Det er først og fremst disse som fredes etter

kulturminneloven. Kulturminner kan også ha regional eller lokal verdi. Normalt vil det være kommunene som sikrer vern av slike kulturminner ved hjelp av plan- og bygningsloven. En annen måte å markere verneverdi på, kan være listeføring.

Antikvariske prinsipper

Det som blant annet kjennetegner godt bevaringsarbeid er et omhyggelig arbeid med detaljene og riktig materialvalg. Her må de eldre bygningers arkitektur og byggemåte respekteres

Tiltak etter antikvariske prinsipper

Eiere av verneverdige bygninger forvalter en viktig del av landets kulturminner. Når en bygning skal settes i stand etter antikvariske retningslinjer, er det flere ting å passe på:

Mest mulig av bygningens opprinnelige eksteriør, slik som dører, vinduer, panel, takteking osv., skal tas vare på.

Eventuelle tilbakeføringer til opprinnelig utseende skal gjøres på et sikkert dokumentert grunnlag. Tidligere situasjon kan for eksempel dokumenteres ved hjelp av gamle foto, tegninger og lignende.

Ved restaurering og vedlikehold bør inngrepene være så små som mulig, og det skal brukes tradisjonelle materialer og metoder.

Kun det som er nødvendig skal skiftes ut ved for eksempel råte. Det skal da brukes identiske kopier av opprinnelige materialer. Ta eventuelt vare på utskiftede deler som dokumentasjon.

Tidligere endringer slik som ombygginger, er en del av en bygningens historie, og kan i mange tilfeller være viktig å bevare. Også skjulte deler av bygningen, for eksempel konstruksjonen, er viktig å bevare.

Istandsetting

Istandsetting er et reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholdsnivå, slik at bare løpende vedlikehold vil være nødvendig senere. En antikvarisk istandsetting innebærer at reparasjonen baseres på bruk av materialer og teknikker tilpasset bygningens eller anleggets egenart.

Restaurering

Restaurering betyr å helt eller delvis tilbakeføre en bygning eller gjenstand til en tidligere tilstand. Ved restaurering må man velge hvilket tidspunkt kulturminnet skal tilbakeføres til. Det kan være slik det var da det ble laget eller oppført, slik det var på et senere tidspunkt eller en kombinasjon av ulike stadier.

SEFRAK-bygning

Betegnelsen brukes om bygninger som ble registrert i regi av SEFRAK (Sekretariatet for registrering av faste kulturminner) i årene 1975–1995. Registreringene omfatter i prinsippet alle bygninger bygget før 1900, men enkelte områder ble grensen satt noe lenger fram i tid. For eksempel i Finnmark gjelder dette alle bygninger fra før 1945. Det eneste kriteriet for registrering var antatt alder på bygningen.

Regulering til hensynssone bevaring

Mens fredning etter kulturminneloven i første rekke blir brukt for å sikre kulturminner eller -miljø som er av vesentlig nasjonal verdi, kan regulering til hensynssone bevaring etter plan- og bygningsloven brukes for å verne objekter og områder som er verdifulle i et lokalt og regionalt perspektiv.

Kommunene er reguleringsmyndighet. Overordnede planbestemmelser om bevaring i kommunens arealplanlegging vedtas med hjemmel i plan- og bygningsloven § 11-8 tredje ledd bokstav c) og § 11-9 nummer 7 (kommuneplanens arealdel). For den særskilte reguleringsplan med hensynssone bevaring er lov hjemlene i plan- og bygningsloven § 12-6 andre ledd nummer 5 og § 12-7 nummer 6. Faste, bygningsmessige interiører i verneverdige bygninger kan også reguleres til hensynssone bevaring.

Hensynssone bevaring etter plan- og bygningsloven § 12-5 nr 5 er også det anbefalte reguleringsformålet for kulturminner som er fredet. Formålet kan med fordel brukes også for å sikre omgivelsene omkring et fredet objekt. Utvelgelsen av det som skal reguleres til bevaring må gjøres med bakgrunn i en faglig begrunnelse. Reguleringsplanen bør derfor utformes i samråd med regional kulturminneforvaltning.



Skien

Kilder

Bøker

Amundsen, Roald og Bøgh, Christen Gran (red), (1943) *Bygg og bo, Boken om moderne hjem*, AS Sundt & co, Bergen (artikkel av arkitekt Kristian Bjerknes)

Brochmann, Odd (1981), *Bygget i Norge – 2*, Gyldendal Norsk forlag, Oslo

Drange, Tore, Aanensen, Hans Olaf og Brænne, Jon (1980), *Gamle trehus, historikk, reparasjon og vedlikehold*, Universitets forlaget AS, Oslo

Eliassen, Georg et. al. (1952) *Arnstein Arneberg*, Gyldendal Norsk forlag, Oslo

Gardåsen, Tor Kjetil (1980), *Bymiljøer fra i går til i dag, trekk fra utviklingen i Skien og Porsgrunn etter 1945*, Utgitt av selskapet for Skien bys vel, Skien

Gardåsen, Tor Kjetil (2003), *Best i vest, Falkum – en bydel*, Genius Forlag, Skien

Gardåsen, Tor Kjetil (2011), *Byggeskikk og boskikk i nedre Telemark 1750–1950, Form – bruk – mening*, Telemark Museum

L'orange, Mette (2008), *Farger i arkitekturen. Byen, stedet, gata*, Scandinavian Academic Press/Spartacus Forlag

Rønnevig, Else (2004), *Gamle hus, vern, valg og muligheter*, Aschehoug & Co, Oslo

Reiersen, Elsa og Thue, Elisabeth (1996), *De tusen hjem, Den Norske Stats Husbanken 1946–1996*, Ad Notam Gyldendal, Oslo

Sørby, Hild (1992), *Klar, ferdig, Hus*, Ad Notam Gyldendal AS, Oslo

Hefter

Fortidsminneforeningen (1988) *Hus og stil*, fra Fortidsvern 4/2011, Oslo

Hareid, Herøy, Sande, Ulstein, Vanylven, Volda og Ørsta kommune (2005) *Vi formar staden vår*

Flekkefjord kommune (2010) *Veiledning*

Frogn kommune (2001) *Byggeskikkveiledning*

Mandal kommune, Teknisk forvaltning (2007) *Veileder for bevaringsområdene*

Porsgrunn kommune (2011) *Herøya Byggeskikkveileder*

Grue, Unni Dahl et.al. (1993) *Ta vare på gamle hager*, Statens fagteneste for landbruket og Hageselskapet.

Tegninger av Ingrid Lyngstad, landskapsarkitekt (side 26 og 27)

Nettsider

• Foredrag av SIFO-forsker Harald T. Holst, Vitenskapsåret, Oslo 28.11.11:

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/fd/aktuelt/nyheter/2012/50-millioner-kroner-til-norsk-industri.html?id=672680> (oppført 05.01.12)

• Riksantikvaren: *Er gamle eller nye hus mest miljøvennlige?*

<http://www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=ArticlepublicShow;ID=130453> (oppført 05.01.12)

• CIVITAS-rapport i samarbeid med Bygghanalyse AS og Siv. Ing Kjell Gurigard (2011): *Klimagassberegninger for vernede boligbygg vs. nye lavenergibbygg*

http://www.riksantikvaren.no/filestore/KlimagassutslippogNedreBaklandet_endelig.pdf

• Riksantikvaren: *Energisparing eller bygningsvern? Ja takk, begge deler!*

<http://www.riksantikvaren.no/?module=Articles;action=ArticlepublicShow;ID=134656> (oppført 15.02.12)

• Rapport utarbeidet av Norconsult og Miljøanalyse på oppdrag fra Miljøverndepartementet (2011): *Mer kunnskap om energi-effektivisering i eksisterende bygningsmasse. Potensial for energisparing for et utvalg bygningstyper med og uten hensyn til kulturminnevern. Beskrivelse av tiltak og beregning av lønnsomhet.*

<http://www.riksantikvaren.no/filestore/Energieffektiviseringaveksisterendebygningmasse.pdf>

Samtaler

Nils Anker, direktør ved Jugendstilsenteret i Ålesund

Gunnar Norby, Sivilarkitekt

Kjell Aasen, byggesaksbehandler ved Skien kommune

Thor W. Gundersen, historiker, Skien historieforening

Marianne Haugseter Sarkkila, historiker, Historisk arkiv

Kjetil Harket, møbelsnekker og eier av et ungdomshus

Skule Wærstad, tidligere saksbehandler i Skien Kommune

Tom W. Solheim, daglig leder Solheim hus

Tor Kjetil Gardåsen, etnolog og forfatter, Telemark museum,

Truls Aslakby, etnolog og forfatter

Torkjell Jore, første eier av et Block Watne hus i Skien, 1966

Tor Eia, om utbyggingen av Rødborge-feltet

Veilederen er utarbeidet av Skien kommune ved Meryem Amara, Ingrid Steinsmo Grimsrud og Anne Helle Skifjeld



SKIEN KOMMUNE



www.skien.kommune.no